

AZ ÓKORI SELYEMKERESKEDELEM TÖRTÉNETÉBŐL

I

Azok között a prákrit nyelvű írásos emlékek között, amelyeket Stein Aurél belső-ázsiai kutatásai tettek hozzáférhetővé a tudományos világ számára, különösen figyelemreméltó egy selyemtekercs végére írt rövid bráhmī felirat. Ez a belsőázsiai kínai *limes* Tun-huang-i szakaszán a T. XV.a jelzésű állomás III. sz. szemétdombján került elő több kínai katonai dokumentummal együtt.¹ Utóbbiakat E. Chavannes tette közzé, s feldolgozásából kiderült, hogy keltezett darabok is voltak közöttük: a N° 446 i. e. 53-ból, a N° 447 pedig i. e. 61-ből származik.² E két dokumentum alapján tehát a velük együtt talált bráhmī feliratot is az i. e. I. század közepére tehetnénk. Ugyancsak a III. sz. szemétdombon előkerült azonban egy olyan kínai dokumentum is, amely némileg bizonytalanná teszi ezt a következtetést. Ennek szövege (N° 449) ugyanis felsorolja a nyugati tartományokat, s ezek közül egyet olyan néven említ, amelyet csak Wang Mang uralkodása alatt (9–23) vezettek be.³ Mivel a felsorolásban más nyugati tartományok nem azon a néven szerepelnek, amelyet Wang Mang uralkodása idején kaptak, a dokumentum tanúbizony-sága kronológiai szempontból ellentmondásos. Chavannes ezt az ellentmondást azzal a feltevéssel igyekezett feloldani, hogy e dokumentum a Korai Han-dinasztia uralmának a végéről származik, amikor egyes nyugati tartományok már a későbbi, Wang Mang alatt bevezetett nevüket viselték, mások pedig még a régit. Ezt az elgondolást tette magáévá Stein Aurél is, s ennek alapján az említett bráhmī feliratot i. e. 61 és i. sz. 9 közé helyezte.⁴

A felirattal először A. F. R. Hoernle foglalkozott, azonban szövegéből csak a *paṭa* szót tudta helyesen elolvasni, s ezt azután a szanszkrit *paṭa-* (*paṭṭa-*) 'piece (of cloth)' szóval azonosította.⁵ Később M. Boyernak sikerült csaknem minden akşarát kibetűznie. Olvasása szerint a felirat szövege a következő:

ṛaiṣṭasya paṭa giṣṭi ṣapariṣa

Boyer a *paṭa* szóra vonatkozólag elfogadta Hoernle magyarázatát, de ezenkívül megkísérelte a *giṣṭi* és a *ṣapariṣa* szavak értelmezését is. Utóbbiban a szanszkrit *ṣaṭ + catvāriṣat* '46' prákrit megfelelőjét ismerte fel, a *giṣṭi* szót pedig

¹ A. Stein: Serindia. II. Oxford 1921. 701 skk.

² E. Chavannes: Les documents chinois etc. Oxford 1913. 99.

³ Chavannes: id. m. 100.

⁴ Stein: id. m. 703.

⁵ Hoernle, Boyer és Grierson magyarázataira vonatkozólag v. ö. közléseiket Stein-nél: id. m. 702 sk.

a panjābī *giṭh*, *giṭh* 'span' szóval⁶ vetette össze, amely éppen **giṣṭi*-alakra vezethető vissza. G. Grierson azután arra hívta még fel a figyelmet, hogy e szó megfelelője a káshmiriben is megtalálható *giṭh* alakban. Magának Stein Aurélnak kezdettől fogva az volt a sejtése, hogy e brāhmī felirat szövegének tartalma hozzávetőleg ugyanaz lehet, mint az ugyancsak a T. XV. a állomáson, de az I. sz. szemétdombon talált kínai selyemtekeres-feliraté, amely E. Chavannes szerint⁷ (Wang Kuo-wei helyesbítésének figyelembe vételével⁸) következőképpen értelmezhető: N° 539 «Un rouleau de soie provenant de K'ang-fou dans le royaume de Jen-tch'eng; largeur, 2 pièds et 2 pouces; longeur, 40 pièds; poids, 25 onces; valeur, 618 piéces de monnaie». Ennek alapján Stein Aurélnak sikerült a feliratnak Boyer adta «... (textil)darab 46 *giṣṭi*» értelmezését tárgyilag is alátámasztania. Minthogy pedig a kínai selyemvégeknek az idézett kínai felirat szerint 40 kínai láb volt a hossza, ezt alapul véve Stein Aurél a *giṣṭi* méretét 19,9 cm-ben tudta megállapítani. Ez ugyan valamivel kisebb, mint ma a *giṭh* hossza, amely 24 cm, azonban ilyen ingadozás ezeknél a hosszértékeknel feltehető. Így csak az első szóra nem sikerült magyarázatot találni. «The first word still awaits explanation» — írta Stein 1921-ben, azonban a szövegösszefüggés alapján mindenesetre arra következtetett, hogy a rejtélyes *aiṣṭa* szó mögött a selyemvég anyagának vagy minőségének pontosabb megjelölése rejtőzik.

Ezután H. Lüders tárgyalta újból a feliratot.⁹ Értelmezését főleg a *paṭa* szó pontosabb azonosításával vitte előbbre, amennyiben kimutatta, hogy nem a szanszkrit *paṭa*- 'szövet', hanem a szanszkrit *paṭṭa*- 'selyemvég, selyemtekeres' megfelelője. Lüdersnél a felirattal kapcsolatban két új gondolat merült fel. Az egyik a felirat korára, a másik pedig szövegének olvasására vonatkozik. Lüders úgy gondolta, hogy e brāhmī felirat ugyanabból az időből származik, mint a T. XV. a állomás I. sz. szemétdombján talált kínai selyemvég, amely felirata alapján következtetve feltétlenül későbbi, mint i. sz. 84, tehát valószínűleg az i. sz. I. század végéről vagy a II. század elejéről származik.¹⁰ A felirat olvasásával kapcsolatban pedig azt a feltevést nyilvánította, hogy *ṣapa-riṣa* '46' helyett valószínűleg *capariṣa* '40' a helyes olvasat.

Nemrégem arra mutattam rá, hogy a felirat rejtélyes *aiṣṭa* szava minden bizonnyal azonos a krorainai dokumentumokban többször előforduló, valamilyen textilkészítményt jelentő *aḡiṣṭha*, *akiṣṭha*, *aḡiṣṭa* szóval, amennyiben a krorainai prákritban a két magánhangzó közötti *-k-* és *-g-* hang *-y-*vé változhat vagy el is tűnhet.¹¹ Bár ez a magyarázat kézenfekvőnek látszik, mindenesetre fennáll vele kapcsolatban az a nehézség, hogy a *-k-* és *-g-* hangnak ez az eltűnése a krorainai prákritban csak a suffixumokban általános (*-aḡa-* > *-ae-*, *-ika-* > *-i*), így tehát az *akiṣṭha* szóban aligha számolhatunk vele. Minthogy a brāhmī felirat olvasata éppen a rejtélyes *aiṣṭa* szó első aksharáját illetően bizonytalan, s minthogy Lüders egy másik ponton is kétségbe vonta Boyer olvasatát, nyilvánvaló, hogy a kutatás jelen helyzetében a legelső feladat a felirat pontos olvasatának tisztázása.

⁶ И. С. Рабинович — И. Д. Серебряков: Панджабско — русский словарь. Москва 1961. 1039 *giṭh* 'hosszmérték (= 24 cm).'

⁷ Chavannes: i.d. m. 118.

⁸ V. ö. Stein: id. m. 701, 6b jz.

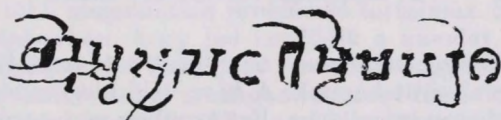
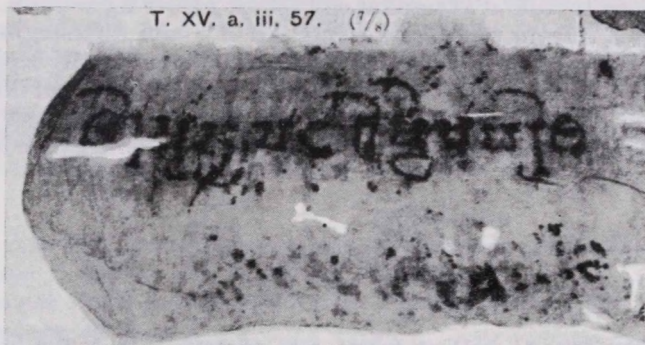
⁹ Textilien im Alten Turkistan. APAW Ph. h. Kl. 1936. Berlin 1936. 37.

¹⁰ Jen-ch'eng királyságot ugyanis, ahonnan a felirat szerint a selyemtekereset exportálták, i. sz. 84-ben alapították.

¹¹ J. Harmatta: Acta Ant. Hung. 12 (1964) 16.

II

Ha megvizsgáljuk a felirat Stein Auréltól közölt fényképét,¹² akkor azonnal megállapíthatjuk, hogy csak a felirat kezdetének olvasása okoz nehézséget. Itt a már világosan meghatározható *ṣṭa* akšara előtt M. Boyer *ai*-t vélt olvashatónak, s e véleményét következőképpen indokolta meg: «De cet *ai* il reste la double courbe spécifiant le phonème et des portions de la forme base *a*, savoir: le haut et le bas de la haste de droite et la tête pâteuse (par la rencontre

1. kép. a) A Tun-huang-i brāhmī felirat fényképe — b) A Tun-huang-i brāhmī felirat autográfiája

des courbes voyelle) de la partie gauche.»¹³ Ha a felirat elejének ezt a paleográfiai elemzését összevetjük a fényképpel, nyomban szembeötlik elfogadhatatlan volta. Az *a* akšara ugyanis, amelyből Boyer a feltett *ai* írásjelet levezetni próbálta, a brāhmīban általában következő alakban jelentkezik: függőleges vonás, amelynek közepéből baloldalt két negyedkörív indul ki, olyan módon, hogy a körívek szabadon álló végei körülbelül egy szintbe esnek a függőleges vonás alsó és felső végével. Ha a brāhmī *a*-nak ezt az Aśokától a Kuṣāṇa-korig megfigyelhető alapalakját, amelynek természetesen különböző változatai lehetségesek, összehasonlítjuk a felirat fényképével (1. kép), a következőket állapíthatjuk meg. Az első írásjel egy nyolcasra emlékeztet, amelynek jobb-oldali része azonban egyenest alkot és vastagabb, mint a baloldali. Ha figyelembe vesszük, hogy az *a* akšaránál az egyes közepéből kiinduló körívek felül és alul az egyenest erősen megközelíthetik, sőt csaknem érinthetik,¹⁴ semmi kétségünk sem lehet abban a tekintetben, hogy itt egy olyan ívelt *a*-val («curved *a*») állunk szemben, amelynél az ívelt vonalrészek elérik az egyenest. Az

¹² Stein: id. m. IV. XXXIX. tábla.

¹³ Ld. Stein: id. m. 703, 4. jz.

¹⁴ A. H. Dani: Indian Palaeography. Oxford 1963. IIIa. t. 2, IVa. t. 5.

írásnak ez a duktusa nyilvánvalóan az íróanyaggal áll összefüggésben, amely — mint még látni fogjuk — több más akşarának az alakját is erősen befolyásolta.

A felirat 1. akşaráját tehát *a*-nak határozhatjuk meg. Az *a* és a világosan olvasható *ṣṭa* akşara között már most egy függőleges vonal látható, amelynek felső végéből balra rövid szár nyúlik ki («notched head-mark»), ami szintén a tollal és tintával való írás duktusára («pen style») jellemző, s ebből *i*-mātrā indul ki. Itt tehát az *a* és a *ṣṭa* akşara között még egy írásjel áll előttünk, amelyet Boyer az előtte álló *a* akşarával egy jelnek fogott fel tévesen. E betű függőleges szárát a selyem repedése középen kb. 1,5 mm szélességben két részre szakította, egyébként azonban többi része sértetlen maradt. Éppen ez a körülmény teszi lehetővé, hogy ezt az akşarát minden kétséget kizáró módon azonosíthassuk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az akşarának csak olyan része hiányozhat, amely a közepén áthaladó repedésbe befér. Ebbe pedig más, mint

2. kép. a) A Tun-huang-i brāhmi felirat *a*-ki akşarái — b) A Tun-huang-i brāhmi *a*-ki akşaráinak rekonstruált formái

egy kb. 1 mm széles vízszintes vonal, nem illeszthető bele. Ha e sérült írásjelet így kiegészítjük, *ki* akşarát kapunk. A *ki*-re való kiegészítés mellett legfeljebb még a *ri* olvasat jöhetne számításba. Ezt azonban szerencsére teljes biztonsággal kizárhatjuk. A feliratban ugyanis előfordul a *ri* akşara, azonban alakja világosan eltér a tárgyalt akşara maradványától, amennyiben szintén függőleges vonalból áll ugyan, azonban alsó vége balfelé görbülő ívben végződik. Így tehát a 2. akşarát csak *ki*-re egészíthetjük ki (ld. 2. kép)

A felirat többi akşarái közül egynek a meghatározása sem kétséges vagy vitatható. Nem kivétel e megállapítás alól a *ṣa* akşara sem a *ṣapariśa* szóban, amely helyett Lüders *ca* olvasatra gondolt. Minthogy a *ṣa* és *ca* akşarák könnyen megkülönböztethetők egymástól, a kitűnő paleográfusnak ez a feltevése csak azon a meggondoláson alapulhat, hogy a *ṣapariśa* alak nyelvtörténeti szempontból kissé feltűnő a várható **ṣo capariśa* helyett. Azonban nyilvánvaló, hogy a felirat fényképét sohasem vizsgálta meg alaposabban, mert egyébként a *capariśa* olvasatot bizonyára nem vetette volna fel. Az egész felirat helyes olvasata tehát a következő:

a^rki^lṣṭasya paṭa giṣṭi ṣapariśa

III

Így tehát a rejtélyes *aiṣṭa* helyett a feliratban valójában *a^rki^lṣṭa* alakot kell olvasnunk, s ezt most már minden nehézség nélkül azonosíthatjuk a krorainai *akiṣḍha*, *aiṣṭa* szóval. De vegyük most sorra a felirat szavait egyenkint.

akiṣṭa

A krorainai dokumentumokban előforduló *akisđha* stb. szóval Lüders¹⁵ és Burrow¹⁶ foglalkozott, anélkül azonban, hogy pontos jelentését és eredetét meg tudta volna határozni. A szó a következő krorainai dokumentumokban fordul elő:

1. N° 154 előlap, A col. 3.¹⁷ E dokumentum egy vagyoni összeírás, amelynek egyik tétele a következő: *suđiyasa ađiđja 1 pađu bhađa 1* «Sugiyának (van): *ađiđja 1 juh 1 rész*». Itt a krorainai dokumentumok publikálói *ađiđja* helyett később *ađiđha* olvasatot javasoltak¹⁸, s ezt Lüders is, Burrow is¹⁹ elfogadta. Ha azonban összehasonlítjuk egymással a *đja*, *đha* és *đta* akşarákat, akkor valószínűbbnek látszik az *ađiđha* helyett az *ađiđta* olvasat. A *đta* írásjel ugyanis sokkal közelebb áll a *đja* akşarához, mint a *đha*, s ezért sokkal könnyebben elképzelhető, hogy a publikálók *đta* helyett *đja*-t olvastak. Így e dokumentumban a szó helyes alakja bizonyára *ađiđta*.

2. N° 207. Hátlap 5–6. Ez a dokumentum adóhátralékok összeírását tartalmazza, s utolsó tételében fordul elő az *akisđha* szó:

- 4 *kalđigeyena*
 5 *ṛpiṃḍa śeṣa huda yaṃ ca navađa yaṃ ca poranađa ghrida khi 10 4 4 asaṃ-
 ṛkhaṛađiya 1 kośava 4 2 akisđha 1 thavaṃnae*
 6 *4 1 kamumta 10 4 2 goni 3 peḍa 3 pađu 1 masu milima 1 khi 4 1 potđoñena
 aṃna milima 10 4 go 1*

E szövegrész több megoldatlan problémát tartalmaz. Szintaktikai szempontból kérdéses elsősorban, hogy hol kezdődik a mondat. Burrow a *piṃḍa* szóval kezdte a mondatot s a *Kalđigeyena* név után nagyobb szöveghiányt tételezett fel. Ez azonban két okból is elfogadhatatlan. Ha a dokumentum utolsó mondatát a *piṃḍa* szóval kezdjük, akkor ennek az összes felsorolt adóhátralék összegezését kell tartalmaznia. A valóság azonban nem ez, hanem az utolsó mondat felsorolásából számos korábban említett tétel hiányzik. Azután nem lehet a *Kalđigeyena* név után sem szöveghiányt feltételezni. A kiadás a dokumentumban ezen a helyen egy akşara hiányt sem jelez, s mivel ez a szöveg azok közé a darabok közé tartozik, amelyeket Burrow az eredeti dokumentumokkal nem tudott összevetni,²⁰ nyilvánvaló, hogy a szöveghiány feltételezésének semmi reális alapja nincsen. A probléma legkézenfekvőbb megoldása az, hogy a *kalđigeyena* szót az utolsó mondatához vonjuk: «*Kalđigeyena* részéről a felgyülemlett (= összes) adótartozás a (következő) volt: . . .». Ebben az esetben az utolsó mondatban adott összegezés csak *Kalđigeyena* adótartozására vonatkozik, s így e rész összefüggése az előző részekkel egyszerűen világossá válik. *Kalđigeyena* ugyanis már korábban is szerepelt egy tétellel (hátlap 2. sor: *aṃna kalđigeyasa nadha milima 3 ṛkhi* [x] «Egy másik parcella *Kalđigeyéé*, (adótartozása:) *3 milima* [x] *ṛkhi*»), s így érthető, hogy tartozásait a végén összegezték.

¹⁵ Lüders: id. m. 12.

¹⁶ T. Burrow: *The Language of the Kharoşthi Documents from Chinese Turkestan*. Cambridge 1937. 71.

¹⁷ A. M. Boyer—E. J. Rapson—E. Senart—P. S. Noble: *Kharoşthi Inscriptions*. I—III. Oxford 1920—1929.

¹⁸ Id. m. 329.

¹⁹ Lüders: id. h.; T. Burrow: *A Translation of the Kharoşthi Documents from Chinese Turkestan*. London 1940. 28.

²⁰ V. ö. Burrow: id. m. V—VI.

Tisztázatlan azután e szövegrészben több szó értelmezése is. Vegyük ezeket sorra.

asam^rkha^rra^jya. E szó magyarázatára csak H. Lüders tett kísérletet, akinek véleménye szerint e nehezen magyarázható íráskép mögött egy félrelolvasott **arnava^rya* alak rejtőzik, amelynek *arnava^ri* változata a dokumentumokban többször is előfordul. Elképzelése szerint ugyanis a kiadók a *rna* és *va* akşarâk helyett *sam*-ot és *ra*-t olvastak.²¹ Bár e feltevés nem teljesen lehetetlen, Lüders elgondolása mégis megbukik azon, hogy a feltett javítások után sem **arnava^rya*, hanem **arna^rkha^rva^rya* alakot kapunk, s ez semmiképpen sem azonosítható az *arnava^ri* szóval.

Egyelőre tehát a kiadók által olvasott *asam^rkha^rra^jya* alakból kell kiindulnunk. Figyelembe véve, hogy a krorainai prâkritban az *-iya* szóvég *-iga*-val váltakozhatik az orthographiában,²² e szóban egy *-ija* képzőt ismerhetünk fel, s ezt a szogd *-çyk* képzővel azonosíthatjuk. Az iráni *-ç* ~ krorainai *-j*-megfelelésre idézhetjük a krorainai *sujina* < iráni **sōçina*- (v. ö. avesztai *saoçinavant*-) példát. Alapszónak tehát az **asam^rkha^r*-alakot kell tekintenünk. Hogy e szó eredetét az iráni nyelvekben kell keresnünk, arra vonatkozólag biztos útmutatást nyújt a benne előforduló *kh* hang. Az eredeti krorainai prâkrit szavakban ugyanis az óind *kh*-ból *h* lett, s így a *kh* rendszerint csak iráni jövevényszavakban fordul elő, s ezekben iráni *ç* hangot ad vissza. Hasonló irányba mutat egyébként a *-ija* < **-çyk* képző is, sőt ez még arra is figyelmeztet, hogy az alapszó eredetét elsősorban a szogdban kell keresnünk.

Mivel az anusvâra *m*-nek a krorainai orthographiában igen gyakran nincs etimológiai értéke, az **asam^rkha^r*- szó iráni eredetijét **asaç(a)r*- vagy **asaç(a)r*- alakban rekonstruálhatjuk. E rekonstruált alakkal elég pontosan egyezik a szogd *s'yr'* szó, amely a B-18 Mug-hegyi dokumentumban fordul elő, s amelynek V. A. Livšic 'nyereg' jelentését teszi fel.²³ A *s'yr'* szót tartalmazó szövegrész a következőképpen hangzik:

x + 5 *rty trts'r 'yw 'z-çrw pr'sywu ZY sn' 'th ZY 'yw*
x + 6 *s'yr-' ZY šn' 'kh kβšth*

«És odaküldtem (neked) egy pâncélt és *sn' 'th*-ot és egy *s'yr'*-t és rövid csizmákat».

Kétségtelen, hogy itt egy harcos felszerelésével van dolgunk, s így kézenfekvőnek látszik Livšic feltevése, hogy a *s'yr'* szónak 'nyereg' jelentést kell tulajdonítanunk. Livšic a szövegösszefüggésen kívül etimológilag is igyekezett értelmezését alátámasztani, s ezért utalt a buddh. szogd *syrh* szóra, továbbá az oszét *sary*, arab-perzsa *sârj* 'nyereg' szavakra, mint a *s'yr'* kifejezés megfelelőire. Ezek közül azonban a buddh. szogd *syrh* szót bizonyára ki kell zárnunk, mert ez valószínűleg csupán a buddh. szogd *çyrh* 'kerék' szó orthographiai változata.²⁴ Az oszét *sary*, arab-perzsa *sârj* 'nyereg' és a szogd *s'yr'* szavak között azonban feltehető az összefüggés. Az oszét szó kétségtelen-

²¹ Lüders: id. m. 21, 2. jz.

²² Burrow: The Language of the Kharoşthi Documents from Chinese Turkestan. 6.

²³ V. A. Лившиц: Согдийские документы с горы Мур. II. Moszkva 1962. 152, 155 sk.

²⁴ A kinaiból fordított szogd *Bhaişajyagurwaiçûnyaprabhâthâgatasûtra*-ban (137—8. sor) a *wrtny syrh* szavak a kínai eredeti 'cart-wheel' jelentésű kifejezését adják vissza. Ld. az egész kérdésre vonatkozólag E. Benveniste: Textes sogdiens. Paris 1940. 89, 205 sk., 209. és Vessantara Jâtaka. Paris 1946. 48, 91; W. B. Henning: JRAS 1944. 140, 1. jz. és BSOAS 11 (1946) 773.

nül az arab-perzsa *sārj* előzményeként feltehető újperzsa **sary*-nak vagy forrásának átvétele. Kétségtelen ugyanis, hogy a **sary* alaknak a perzsában is jövevényszónak kell lennie, mint ezt a *γ* hang világosan mutatja.²⁵ Feltehető már most, hogy e szó a perzsa nagyszámú szogd jövevényszavai közé tartozik,²⁶ s ebben az esetben arra kell gondolnunk, hogy a szogd *s'γr*- szónak később a *γ* gyakori metathesisével²⁷ **s'γr*- alakja fejlődött, s ez került át a perzsába.

Ha így a *s'γr* szó 'nyereg' jelentését nyelvtörténetileg alátámaszthatjuk, akkor támpontot kapunk az ismeretlen *sn''th* szó jelentésének meghatározásához is. E szó nyilvánvalóan ugyanúgy többes számban áll, mint a *kβšth* szó. Feltűnő már most, hogy e felsorolásban az 1—1 példányban küldött tárgyak elé ki van téve az 'yw 'l' számnév, a többes számban megnevezett tárgyak előtt azonban nem szerepel a mennyiség megjelölése, holott a Mug-hegyi dokumentumokban a felsorolásokban a tárgyak számát mindig pontosan fel szokták tüntetni. E feltűnő jelenség magyarázatát a *kβšth* szó adja meg. Nyilvánvaló ugyanis, hogy e többesszámú szó jelentése itt '1 pár csizma', azaz a többes szám e szó esetében a kettős szám funkcióját tölti be. E kifejezés sajátossága jól megmagyarázza, miért nem állhat előtte sem az 'l', sem valamelyik nagyobb számnév. Ha azonban ez így van, akkor kétségtelen, hogy a *sn''th* szót is hasonlóképpen kell értelmeznünk. Ez is egy többes számban álló szó, amely valamilyen felszerelési tárgy 1 párból álló egységét jelöli. Mivel a *sn''th* szó a felsorolásban a nyereg mellett szerepel, más olyan felszerelési tárgy, amelyből 1 pár jelent 1 egységet, aligha jöhet számításba a kengyelen kívül. Valószínű tehát, hogy a *sn''* szó jelentése 'kengyel', s ebben az esetben könnyen meg is magyarázható mint a *sn*- 'felmegy, fellép' ige származéka: **sanākā* 'felmenő, fellépő' → 'kengyel'. Jelentéstani szempontból pontos párhuzamot nyújt a latin *scansuae* 'kengyel' és a német *Steigbügel* 'kengyel' szó. Mindezek alapján a B-18 dokumentum idézett helyét következőképpen értelmezhetjük:

x + 5 «És odaküldtem (neked) egy páncélt és 1 pár kengyelt és

x + 6 egy nyeret és 1 pár rövid csizmát».

A szogd *s'γr* 'nyereg' szót mind orthographiai, mind hangtörténeti szempontból **saxrā*-nak vagy **saxrā*-nak egyaránt értelmezhetjük.²⁸ Ha eredeti alaknak **saxra*-t veszünk fel, ebből mind a **sary* alakot, mind pedig a krorainai *asam' kharafiya* szót könnyen megmagyarázhatjuk. A **sary* alak ugyanis a *χ*-nek *r* után megfigyelhető zöngésüléssel keletkezhetett.²⁹ A krorainai *asam' kha'rafiya* szó pedig egy szogd prothetikus 't (= ə)³⁰ tartalmazó és -*čyk* képzővel továbbképzett **saxrčik* alaknak lehet az átvétele, a krorainai prókritra jellemző, *h* és *r* között keletkezett svarabhakti magánhangzóval.³¹ A szogd **s'γryčyk* szó jelentése 'nyereghez tartozó, nyeregre való' lehetett, s

²⁵ E kritériumra ld. W. Lentz: ZII 4 (1926) 269 sk.

²⁶ Ld. ezekre W. B. Hennig: BSOS 10 (1940) 93 skk.

²⁷ V. ö. pl. *rγγ*-*rγz*- B. A. Лившиц: id. m. 155.

²⁸ A *χ~γ* váltakozásra v. ö. I. Gershevitch: A Grammar of Manichean Sogdian. Oxford 1954. 7.

²⁹ V. ö. Gershevitch: id. m. 7, 57. §.

³⁰ A prothetikus ilyen eseteiről a szogdiban v. ö. Gershevitch: id. m. 24.

³¹ Ld. Burrow: id. m. 3.

így mint textilanyag megjelölése — ezt az értelmezést követeli meg a krórainai dokumentum szövegösszefüggése — bizonyára 'nyeregtakaró'-t jelenthetett.

kamumta. E szónak két magyarázata is felmerült. H. H. Schaefer, W. B. Henning és H. Lüders az újperzsa *kāmānd* 'hurok, pányva' szóval hozták kapcsolatba³², míg H. W. Bailey a saka *kaumadai*, *kāmādā* 'nadrág' szó átvételének próbálta bizonyítani.³³ Utóbbi elgondolásnak azonban számos nehézsége van. Így elsősorban a saka *kaumadai*, *kāmādā* alak átvétele esetén a krórainai prákritban **komumta*, **komamta* alakot várhatnánk. Azután a krórainai prákritban a *soṃstamni* szó használatos 'nadrág' jelentésben. Minthogy ez széleskörűen elterjedt szó a prákritban,³⁴ sőt az újind és *kāfirī* nyelvekben is él, nem valószínű, hogy a krórainai prákritba a saka szó is behatolt volna. Végül a szövegösszefüggés sem támogatja ezt az elgondolást. Míg ugyanis a *soṃstamni* 'nadrág' szó más ruhadarabok felsorolásában fordul elő (N° 149 *kaṃculī 1 soṃstamni 2 kayabamdhana 3 cimna cimara 3* «1 kabát, 2 nadrág 3 öv, 3 kínai ruha»), addig a *kamumta* szót a tárgyaltdokumentumban az «5 szövet, 16 *kamumta*, 3 zsák, 3 kosár, stb.» felsorolásban találjuk. Az a körülmény, hogy a *kamumta* szóval jelzett tárgyból a többihez viszonyítva szokatlanul nagy mennyiség szerepel az adótarozásban, arra enged következtetni, hogy a többinél szerényebb értékű készítmény lehetett. Ez szintén ellene szól a 'nadrág' értelmezésnek, ellenben jól összeegyeztethető a 'hurok, pányva, kötél' jelentéssel. Nem okoznak nehézséget a jelentés feltevése esetén a *kamumta* szó többi előfordulásai sem. A N° 272 dokumentumban a *caṃtri kaṃmamta*, a N° 714-ben pedig a *cāṇdri kaṃmamta* kifejezéseket találjuk. Ezeknek Bailey «trousers made of *čādar*-cloth» értelmezését adta. Azonban a **čādar* szót ezideig nem ismerjük ilyen speciális '*čādar*-ruhaanyag' jelentésben. Az újperzsa *čador* szónak a jelentése 'sátor; fátvöl, lepel', s nyilván ugyanez volt a jelentése a Baileytől újabban kimutatott középperzsa **čādur* szónak is³⁵ Ezek alapján azonban feltehetünk egy **čādurīy* (< *čaturika*-) melléknevet, amelynek jelentése 'sátorhoz tartozó' lehetett. Ennek átvételeként jól megmagyarázható a krórainai *cāndri*, *caṃdri* (> *caduriya*) alak, s így az egész *caṇdri kaṃmamta* kifejezésnek 'sátorkötél' értelmet tulajdoníthatunk.

potgōṇena. E magyarázat nélkül álló szó valamiképpen bizonyára összefügg a krórainai dokumentumokban előforduló *potga*, *potge*, *potgeya* szavakkal.³⁶ A *potga* szó a N° 225 dokumentumban a *masu* 'bor' szó jelzőjeként fordul elő, s e kifejezésben W. B. Henning a perzsa *meipoyte* 'sickly-sweet decoction of grape-juice; must with spices added' szó megfelelőjét ismerte fel, amelyben a perzsa kifejezés második elemét átvették, az elsőt pedig lefordították. A perzsa kifejezés teljes átvételét látta Henning a N° 721-ben előforduló *me poğa* kifejezésben.³⁷ E felismerésre támaszkodva H. W. Bailey a szövegösszefüggés alapján a *potge*, *potgeya* szavaknak 'kitchen, commissariat' jelentést tulajdonított, s rámutatott arra, hogy a khotani sakában s több keletiráni

³² V. ö. Lüders: id. m. 6, 2. jz.

³³ Bailey: ZDMG 90 (1936) 576 és BSOAS 11 (1946) 793.

³⁴ Ld. Bailey: BSOS 9 (1938) 532, Donum Natalicium H. S. Nyberg oblatum. 14 sk., JGLS 35 (1956) 1 sk. Bailey szerint a *soṃstamni* szó jelentését St. Konow határozta meg (v. ö. közlését BSOS 9 (1938) 532). Azonban H. Lüders e szónak már 1935-ben részletesen kifejtett, pontos magyarázata adta, v. ö. id. m. 21 sk.

³⁵ BSOAS 26 (1963) 74.

³⁶ Burrow: A Translation of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan. 43 azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a *potga* alak a *potgōṇena* lerövidítése lehet.

³⁷ BSOAS 12 (1948) 603, 3. jz.

nyelvben a *pak- 'főzni' tő part. perf.-a nem *puxtaka-, hanem *paɣva-, s így a krorainai szavakat nem tarthatjuk khotani saka eredetűeknek.³⁸

Kérdés már most, hogyan függnek össze az ismertetett alakok egymással. Bailey a *potǰeya* szót melléknévi származéknak tartotta. Ennek a felfogásnak azonban súlyos nehézségei vannak. Ha a krorainai prákritban a *potǰeya* szó a szókészlet eredeti rétegéhez tartoznék, akkor **potǰaya* alak fejleményének kellene lennie. Az indben azonban ilyen képzést nem tehetünk fel. De nem lehetséges **potǰaya* alakkal számolnunk az irániban sem. Így nem marad más magyarázat, mint hogy a *potǰeya* alak analógikusan keletkezett a *potǰe* szóból az *a*-tövek közé történt átsiklással. Ez igen gyakori jelenség a krorainai prákritban, és rendszerint Kroraina helyi nyelvéből származó neveknl és szavaknál fordul elő (*lote*—*loteya*, *Ljipe*—*Ljipeya* stb.).³⁹ Kétségtelennek látszik tehát, hogy a *potǰe* alak a krorainai prákritba Kroraina helyi nyelvéből került át. Hogy a *potǰe* alak valóban helyi eredetű, azt bizonyítja a N° 347-ben előforduló *potǰeci* szó is (a *potǰeci karyani* 'konyhai, ellátási ügyek' kifejezésben), amely a *potǰe* szónak a bennszülött *-eci*, *emci* képzővel alakult mellékneve.⁴⁰

Már Lüders gondolt arra, hogy a *potǰoñena* szó *-oñe-* elemét esetleg a saka *-auña*, kuçai *-oñe* képzőkkel lehet összevetni.⁴¹ Mivel a *potǰe* és *potǰeci* alakok Krorainának a kuçaival rokon bennszülött nyelvéből származnak, nyilvánvaló, hogy a *potǰoñena* alak magyarázatát szintén csak Kroraina helyi nyelvében kereshetjük. Így tehát a krorainai dokumentumokban végeredményben három különböző alak-sorozattal állunk szemben: 1. *me poǰa*, 2. *masu potǰa*, 3. *potǰe*, *potǰeya*, *potǰeci*, *potǰoñena*. Kérdés már most, hogy milyen viszonyban állanak ezek az alakok egymással.

A *me poǰa* kifejezés az óiráni **madu puxtakam* alaknak meglepően «késoi» fejleményét mutatja. Az ismert középíráni nyelvek közül bizonyára csak a sakában tehetjük fel a két szónak már a III. században ilyen fejleményét. Mert a középperzsában ugyan a man. perzsa **may* (*my*) tanúbizonyossága szerint már a III. században létrejöhetett a **madu* szónak a krorainai *me* forrásául feltehető alakja, azonban az óiráni **puxtakam* fejleménye ugyanakkor még csak **puxtay* lehetett. A sakában viszont a **madu* szó fejleménye *mau*, s hogy e mellett **mai* alak is létezhethet, azt a **pāda* 'láb' szó saka *pau*, *pai* folytatásai világosan bizonyítják. Ami a **puxtake-* szót illeti, ennek a sakában **putake-* > **puka* fejlődését tehetjük fel az óiráni **paɣtake-* és **buxtake-* saka *paka* 'főtt étel' és *būka* 'étel' folytatásai alapján. A krorainai *me poǰa* kifejezés tehát legvalószínűbben egy saka **mai puya* vagy **me puya* alak átvételének tekinthető. E feltevésnek nem lehet akadálya az, hogy a khotani sakában az óiráni **puxtake-* alak és a χvārizmi *puxtak* 'bor' szó folytatását nem tudjuk kimutatni. A buddh. szogd *pwyt-* alak tanúsága szerint (vö. még esetleg szogd *pyt-* 'bor'? **puxta-*) a **pak-* ige **puxta-* part. perf.-a a kelet-iráni nyelvterületen is létezett, s így feltehető, hogy ha a khotani sakában nem is, de egy másik saka nyelvjárásban megvolt. Az a lehetőség sincs teljesen

³⁸ Ld. BSOS 13 (1951) 925, TPhS 1954. 129 sk., Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. I. Abschn. Leiden — Köln 1958. 153 (az itt idézett *me poǰa* sajtóhiba *me poǰa* helyett).

³⁹ Ld. Burrow: The Language of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan. 2 sk.

⁴⁰ V. ö. e képzőre Burrow: id. m. 31.

⁴¹ BSOS 8 (1937) 641.

kizárva, hogy a középperzsa **maypuṣṭay* mint egy italfajta elnevezése átkeült már korábban a sakába, ott a saka hangfejlődése során **mepoṣa* alakot nyert, s így jutott el a krorainai prákritba.

Aligha lehet kétséges, hogy a *poṭṭa* szót eredet szempontjából külön kell választanunk a *me poṭṭa* kifejezésben szereplő *poṭṭa* alaktól. A krorainai prákritban a *-tṭ-* hangkapcsolat megmarad, egyetlen példánk sincs arra, hogy egy szóban *-tṭ-* > *-ṭ-* fejlődés következett volna be. Mivel tehát a *poṭṭa* szó nem tekinthető a *poṭṭa* alak hangtörténeti előzményének, feltétlenül külön átvételnek kell a krorainai prákritban lennie. Az sem lehet kérdéses, hogy a *poṭṭa* szó a *poṭṭa* alakhoz viszonyítva «régibb» hangállapotot tükröz, s alapjában véve megfelel az óiráni **puṣṭaka-* fentebb kikövetkeztetett saka **putaka-* fejleményének. Kézenfekvő volna ezek után a *poṭṭa* szót egy saka **putaka-* alak átvételének tekinteni. Ennek az elgondolásnak azonban áthidalhatatlan akadályai vannak.

Kétségtelen ugyanis, hogy egy **putaka-* alakból sem a sakában, sem a krorainai prákritban a *poṭṭa* szó nem keletkezhetett. Az utóbbiban az *-aka* végződés mind az ind eredetű szavakban, mint *gataṭa*, *thavitaṭa*, *coritaṭa* stb., mind pedig az iráni jövevényszavakban, mint *tāvastaṭa*, *thavamnaṭa* stb., megmarad, a sakában pedig a *spāta-* < **sprṣṭaka-* szó tanúbizonysága szerint a *-taka-* végződés fejlődése mindenestre kizárja egy közbenső **-tṭ-* fok feltevését. A *poṭṭa* szó tehát ezek szerint a krorainai prákritban sem iráni jövevényszó, sem pedig egy iráni jövevényszó prákrit fejleménye nem lehet.

Ezzel a *poṭṭa* eredetének kérdése holtpontra is jutna, ha maga a nehézséget okozó *-tṭ-* hangkapcsolat nem adna világos útbaigazítást számunkra. E hangkapcsolat ugyanis csak a bennszülött krorainai nevekben fordul elő,⁴² s így nyilvánvaló, hogy minden olyan szó, amely ezt a hangkapcsolatot tartalmazza, a krorainai prákritba Kroraina helyi, bennszülött nyelvből került bele. A dokumentumokban két ilyen szó van: az eddig magyarázat nélkül álló *letṭa*⁴³ és a *poṭṭa*, *poṭṭe* stb. szavak csoportja.

Minthogy a krorainai prákritban a *poṭṭa* szó közvetlen eredetét tekintve így teljesen független a *poṭṭa* szótól, az is kérdésessé válik, hogy a *masu poṭṭa* kifejezést lehet-e a *me poṭṭa* megfelelőjének tekinteni. A *me poṭṭa* kifejezés nyilvánvalóan mint egy italfajta neve került át a krorainai prákritba, s így valószínű, hogy ott e g y szónak fogták fel, azaz helyesen *mepoṭṭa*-nak kell átírnunk. Aligha gondolhatunk tehát már eleve arra, hogy egy ilyen, a prákrit nyelvérzék számára elemezhetetlen szónak *me* elemét lefordították, *poṭṭa* elemét pedig *poṭṭa*-val helyettesítették volna. Azok a szövegösszefüggések, amelyekben a két szó előfordul, teljes mértékben alátámasztják ezt a következtetést.

A *mepoṭṭa* szó a N° 721 dokumentumban betellel együtt szerepel. Szemelláthatólag ingyencégekről van szó, amelyeket két egyén küld barátjának igen kis mennyiségben (*mepoṭṭa*-ból 1 *prastha*-t = kb 2–5 dl) ajándékba. Ebbe az összefüggésbe jól illik az 'édes v. fűszeres szöllőlé-főzet' jelentés. Ezzel szemben *masu poṭṭa* a (*masu*) *ṣamiyo* kifejezéssel szembeállítva szerepel a N° 225 dokumentumban, s így használata párhuzamosnak tekinthető a *masu poṭṭoṇena* kifejezéssel, amely a N° 637-ben a (*masu*) *ṣamiyo* elnevezéssel nyilván azonos *masu ṣamiyena* kifejezéssel együtt jelenik meg. Utóbbi doku-

⁴² Burrow: id. m. 18. V. ö. pl. *Kuṭṭe*, *Caṭṭu*, *Cipūṭu* stb.

⁴³ Más helyütt bizonyítjuk, hogy ez is a krorainai bennszülött nyelvből való átvétel.

mentum alapján arra lehet következtetni, hogy a *masu potğa/masu potğoġena* és (*masu*) *šamiyo/masu šamiyena* kifejezések különböző minőségű borokat jelölték. A magas *kāla* rangot viselő személyek különböző szükségleteikre mindig *masu potğoġena*-t kapnak, s ugyanez jár a fontosabb kiküldetésekre is, viszont alacsonyabb rangú személyek csak *masu šamiyena*-ban részesülnek. Így szemelláthatólag *masu potğoġena* a finomabb, *masu šamiyena* pedig a gyengébb minőségű bort jelölte. E kétféle borminőségnek a megkülönböztetése Belső- és Közép-Ázsiában általános lehetett, mert az egyik Maralbaši-i saka dokumentumban ugyanígy van egymással szembe állítva az *ahu brela* 'előző évi bor' és az *ahu jālka* 'ezévi bor' kifejezés.⁴⁴ Hasonló megkülönböztetést tartottak szem előtt a nisai párthus borrhaktárban is. Itt a dokumentumokban a *ĤMR 'TYQ* 'régibor' és *ĤMR ĤDT* 'újbor' kifejezések állanak egymással szemben.⁴⁵

E párhuzamok alapján megkísérélhetjük a *potğoġena*, *potğa* és a *šamiyo*, *šamiyena* szavak magyarázatát. Utóbbiak hangalakjuk és képzésük alapján ítélev Kroraina bennszülött nyelvéből származnak. A két szó közül *šamiyo* az Agni-i szóképzést figyelembe véve egy **šami*- vagy **šame*- alapszó -*o* képzős⁴⁶ melléknévének értelmezhető a szótó és a képző között hiátustöltő -*y*-vel.⁴⁷ A *šamiyena* alak szintén ugyanennek az alapszónak lehet a származéka az -*eṃ* melléknévképzővel⁴⁸ s ugyancsak hiátustöltő -*y*-vel. Az -*eṃ* ~ -*ena* megfeleléssel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az -*eṃ* valójában valamilyen *n*-hangot jelöl, mert az -*eṃ* képzős melléknévek ragozásában ezt -*n*- váltja fel (pl. nom. *omāskem*, obl. *omāskeniṃ*, gen. *omāskeniṃ* stb.), továbbá az ind jövevényszavakban ez a hangmegfelelés általánosan megfigyelhető (óind *brāhmaṇa* > Agni-i *brāmaṇ*, óind *Devasena* > Agni-i *Dewaseṃ* stb.). Mivel pedig a mássalhangzóra végződő szavakat, amelyeket a bennszülött nyelvből vettek át, a krorainai prákritban az -*a* tövek közé illesztettek be, v. ö. pl. Agni-i *šlyok* > krorainai prákrit *šilyoġa*, így egy bennszülött **šamiyeṃ* vagy **šameyeṃ* alaknak *šamiyena* kétségtelenül a szabályos megfelelője a krorainai prákritban. Ami már most a feltett **šame*/**šami* alapszót illeti, ezt legvalószínűbben az Agni-i *šme* 'nyár' szóval azonosíthatjuk. A krorainai prákritban *šm*-szókezdet nem volt, s ezért a feltehető **šmeyo*, **šmeyeṃ* 'nyári' szavakat ejtéskönnyítő *a*-val **šameyo*, **šameyena* ill. az *e* hangnak gyakran megfigyelhető *i*-vé válásával⁴⁹ *šamiyo*, *šamiyena* alakban vették át.

A *masu šamiyo* és *masu šamiyena* kifejezések tehát a gyengébb minőségű bort 'nyári bor'-nak nevezik meg. A *masu potğa*, *masu potğoġena* kifejezések

⁴⁴ V. ö. St. Konow: Ein neuer Saka-Dialekt. SPAW Ph.-h. Kl. Berlin 1935. 34; Bailey: Handbuch der Orientalistik, id. m. 152 sk.

⁴⁵ V. ö. N°s 89, 100 és a N°s 680, 971 dokumentumokat. — A frissen készített és a tartósított bornak ez a megkülönböztetése napjainkig él Belső-Ázsiában. E. M. Peščereva leírása szerint (Гончарное производство Средней Азии. Moszkva—Leningrád 1959. 292, idézi M. N. Bogolyubov—O. I. Smirnova: Согдийские документы с горы Мур. III. Хозяйственные документы. Moszkva 1963. 33) két helyi készítésű borfajta ismeretes ma is a belső-ázsiai tádzsikoknál: 1. *musallas* 'szőlőből és gyümölcslevekből készített bor' 2. *musallas-i kūġna* (tkp. 'régibor') 'főzött szőlőléből készített bor'. Ennek alapján arra is lehetne gondolni, hogy a régi és az új bor megkülönböztetése Belső-Ázsiában az ókorban sem csupán a bor készítési idejének, hanem egyúttal a bor készítési módjának a figyelembevételén is alapult.

⁴⁶ E képzőre ld. E. Sieg—W. Siegling—W. Schulze: Tocharische Grammatik. Göttingen 1931. 15 skk.

⁴⁷ Ld. erre Sieg—Siegling—Schulze: id. m. 37. V. ö. pl. se — *seyo*.

⁴⁸ Ld. erre Sieg—Siegling—Schulze: id. m. 27.

⁴⁹ V. ö. Burrow: id. m. 1.

jelentésének meghatározásánál célszerű a többé-kevésbé ismert jelentésű *potge* szóból kiindulnunk. Ennek jelentése a szövegösszefüggés alapján ítélve 'konyha, kifőzde, étkezde' lehet. Mivel az Agni-i -e végződésű szavak végződése a krorainai prákritban változatlan marad (v. ö. pl. krorainai prákrit *kilme* < Agni-i *kályme*), kétségtelen, hogy a *potge* bennszüllött forrása is -e képzős főnév lehetett. A feltehető bennszüllött **potke* vagy **putke* főnév alapszava **putk* ill. **putäk* alakban rekonstruálható, s minden nehézség nélkül egy saka **putaka* alak átvételének tekinthető. A sakában a **putaka* képzésnek következő jelentései tehetők fel: 'főtt; főtt étel; ételhez tartozó'. A saka **putaka* alakból a krorainai bennszüllött nyelvben ugyanúgy **potäk* alak keletkezhetett, mint az Agni-iben a szanszkrit *pustaka* alakból *postäk*. Aligha lehet kétséges, hogy a krorainai prákrit *potğa* szó éppen e bennszüllött **potäk* alaknak az átvétele, amely, akárcsak a *şlyok* szó, a prákrit -a tövek közé illeszkedett be (**potäk* = **potäk* + *a* > *potğa*). Ami végül a *potğoñena* alakot illeti, ez az -ena végződés alapján ítélve ugyanolyan -em képzős melléknév lehet, mint a *şamiyena* szó. Az ilyen módon feltehető bennszüllött **potkoñem* melléknév alapszava **potkoñe* formában rekonstruálható, és ez alakját tekintve a **potäk* szóból -oñe- képzővel (= Agni-i -one, kuçai -auñe elvont főnév képző) alakult 'étkezés' jelentésű főnévnek értelmezhető.

Ezek szerint tehát a tárgyalt szócsoport történetét a következőképpen rekonstruálhatjuk:

saka **putaka* 'főtt; főtt étel; ételhez tartozó'

↓
 kr. bennszüllött **potäk* 'főtt; étel(hez tartozó)' > kr. prákrit *potğa* 'főtt; étel(hez tartozó)'
 ↓
 kr. bennszüllött **potke* 'főző hely, étkezde' > kr. prákrit *potge* 'konyha, étkezde'
 ↓
 kr. bennszüllött **potkeci* 'konyhai' > kr. prákrit *potğeci* 'konyhai'
 ↓
 kr. bennszüllött **potkoñe* 'étkezés'
 ↓
 kr. bennszüllött **potkoñem* 'étkezési' > kr. prákrit *potğoñena* 'étkezési'

Nyilvánvaló már most, hogy a *potğoñena* 'étkezési' melléknévnek a jobb borminőséget jelző *masu potğoñena* kifejezésben bizonyos értelmi hangsúllyal kell rendelkeznie. Így e kifejezést hozzávetőleg 'asztali bor'-nak vagy 'csemege bor'-nak értelmezhetjük. Az sem igen lehet kétséges, hogy a párhuzamosan használt *masu potğa* kifejezésben a *potğa* melléknévnek a *potğoñena* jelzőhöz hasonló jelentést kell tulajdonítanunk. Így a *masu potğa* kifejezés helyes értelmezése bizonyára nem 'édes szőlőlé-főzet, nem is 'forralt bor' hanem 'ételhez való bor', bár eredeti jelentése természetesen 'főzött bor' lehetett.

Mindezek alapján a N° 207 dokumentum idézett szöveghelyét a következőképpen értelmezhetjük;

4

«Kalýigeya részéről

5 az összes adótartozás (a következő) volt: az új és a régi vaj 18 *khi*, 1 nyeregtakaró, 6 gyapjútakaró, 1 *akışdha*, 5 szőttés

6 16 pányva, 3 zsák, 3 kosár, 1 juh, 1 *milima* 5 *khi* csemege bor, 14 *milima* gabona, 1 tehén».

3. N° 431—2. Ebben a dokumentumban az *ağışdha* szó háromszor is előfordul. Így először az alsó tábla 7. sorában a *masu khi* 4 1 *ağışdha* 2 «5 *khi*

bor 2 *ajis̄dha*» kifejezésben találjuk. Másodszer a fedő tábla hátlapján az 1. sorban fordul elő a *kojava 1 ajis̄dha 1* «1 gyapjútakaró, 1 *ajis̄dha*» szövegösszefüggésben. Végül harmadik alkalommal ugyanitt a 3–4. sorban az *avale 1 kojava 2 amna ajis̄dha 1* felsorolásban szerepel. Ebben ezideig magyarázat nélkül áll az *avale* szó.

A szövegösszefüggés e dokumentumban a mellett szól, hogy az *avale* szónak is valamilyen textilanyagot kell jelölnie. Hasonló összefüggésben fordul elő a N° 575 dokumentumban a csaknem azonos hangalakú *avalika* szó: (alsó tábla előlap 4–5. sor = 8. sor ~+ fedőtábla hátlap 1. sor) *uta trevar-sága 1 amna milima 4 1 košava 1 namata 1 avalika 1* «1 hároméves tevé, 5 *milima* gabona, 1 gyapjútakaró, 1 nemeztakaró, 1 *avalika*». A felsorolásban szereplő anyagok sorrendje itt is arra mutat, hogy az *avalika* szó valamilyen textilanyag elnevezése. Így kézenfekvő volna e szavakat a szanszkrit *āvali-*, *āvali-* 'Streifen, Reihe, Schnur' szóval kapcsolatba hozni. Ebben az esetben az *avale*, *avalika* szavak jelentése 'síkozott, bordázott terítő (v. szőttés)' lehetne. Nehézséget okoz azonban e szavak végződése. Kétségtelen ugyanis, hogy ha a szanszkrit **āvali-*, **āvalika-* alakokból indulunk ki, ezeknek folytatása a krorainai prákritban **avali* lenne. Jól megmagyarázható azonban mindkét szó végződése, ha feltesszük, hogy Kroraina bennszülött nyelvéből származnak. Az *-e* végződés jellemző a bennszülött eredetű nevekre és szavakra, s ugyanígy a *-k-* hang is a bennszülött eredetű nevek és szavak ismertetőjele.^{49a} Így az látszik legvalószínűbbnek, hogy a szanszkrit *āvali-* szó átkerült a krorainai bennszülött nyelvbe, s ott **āval* vagy **āvāl* alakban honosodott meg.⁵⁰ Ebből az **āval* 'sáv, sor, zsinór' szóból alakult azután egyrészt *-e* képzővel az **āvale*, másrészt pedig *-ik* képzővel⁵¹ az **āvalik* 'bordázott takaró' szó. A krorainai prákritban ezek az elnevezések szemmel láthatólag mint idegenszavak szerepelnek, így az általános gyakorlat szerint *-a*-val bővült *avalika* szóban az *-ika* végződés megmaradt, míg egyébként az eredeti prákrit szavakban és az iráni jövevényszavakban *-i*-vé fejlődött.

Így a fenti felsorolást következőképpen értelmezhetjük: «1 bordázott szőttés, 2 gyapjútakaró, 1 másik *ajis̄dha*».

4. N° 652. Ebben a dokumentumban egy földdarab áráként (alsó tábla, felső lap 4–5. sor) *masu khi 10 ajis̄ta 3* «10 *khi* bor, 3 *ajis̄ta*» szerepel. Burrow e dokumentumban az *ajis̄ta* alak helyett *ajis̄dha* olvasatot javasolt.⁵² Mivel azonban ez a dokumentum is azok közé tartozik, amelyeknek sem eredetije, sem fényképe nem állt Burrow rendelkezésére, az *ajis̄dha* olvasat feltevésének reális alapja nincsen.

A krorainai dokumentumokban tehát az *akis̄ta* szó három különböző alakban szerepel: *ajis̄ta*, *akis̄dha*, *ajis̄dha*, s egy kivételével valamennyi szövegösszefüggés világosan arra utal, hogy e szó valamilyen textilkészítmény elnevezése. Ami a szó eredetét illeti, Lüders csak azt a véleményét nyilvánította, hogy alakja alapján ítélve inkább iráni, mint ind eredetű lehet.⁵³ Ennél azonban mindenesetre sokkal messzebb mehetünk. Az *ajis̄ta* szó hangalakja

^{49a} V. ö. Boyer—Rapson—Senart—Noble: id. m. 301.

⁵⁰ V. ö. az Agni-iban megfigyelhető hasonló jelenséggel, Sieg—Siegling—Schulze: id. m. 56.

⁵¹ L. erre Sieg—Siegling—Schulze: id. m. 13.

⁵² A Translation of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan. 135.

⁵³ Lüders: id. m. 12.

ugyanis világosan elárulja, hogy eredeti prákrit szó nem lehet. A krorainai prákritban ugyanis az óind *-št-*ből — mint nagyszámú példa kétségtelenül bizonyítja⁵⁴ — *th/ṭ* fejlődött. Ezért csak egy-két idegen névben, mint *cimnaṣṭa*, *aṣṭaya* fordul elő az *-št-* hangkapcsolat,⁵⁵ s ennek megfelelően az *aṣṭa* szót feltétlenül jövevénytárnak kell tartanunk.

Mivel a krorainai prákritban a mássalhangzóra végződő jövevénytárnak *-a-*val bővülnek, az *aṣṭa* szó forrását **ākiṣṭ* alakban rekonstruálhatjuk. Ez egy *-t* képzős part. perf. pass. benyomását kelti, amelynek alapigéjeként **ākiṣ-* alakot tehetünk fel. Egy ilyen igét ismerünk is a buddh. szogdból: *'kyṣ-*, *'k'yṣ-* 'odahúzni, függeszteni', s ennek származéka az *'k'yṣ'k*, *'kṣ'k* 'horog, kampó' szó is.⁵⁶ A szogd ige óiráni **ā-karṣ-* alakra vezethető vissza⁵⁷ (v. ö. avesztai *'karṣ-* 'trahere'). A szogd **ākiṣ-* ige **ākiṣṭ* part. perf. pass.-ának jelentése 'húzott, függesztett' lehetett, s így mint egy textilkészítmény elnevezése legvalószínűbben 'függöny'-t, 'falra függesztett takaró'-t, 'falra akasztott szőnyeg'-t jelenthetett. Lüders ugyan úgy gondolta, hogy a *tavastaṣṭa* szó jelentése volt 'fali szőnyeg'.⁵⁸ Azonban ez a feltevés egyáltalán nem bizonyítható. A *tavastaṣṭa* szó alapjelentése semmiféle utalást nem tartalmaz az általa jelzett textilanyag használatára vonatkozólag. Az azonos tőből képzett perzsa *tafte* jelentése 'taft', s az a körülmény, hogy a dokumentumokban a *tavastaṣṭa* hossza általában meg van adva, arra mutat, hogy valamilyen textilanyag megjelölése, nem pedig darabáru neve volt. Természetesen, ha a *tavastaṣṭa* szó történetesen 'taft'-ot jelent, ez nem zárja ki, hogy falvédőnek is ne használhatták volna.

giṣṭi

Az *akiṣṭa* szó vizsgálatával kapcsolatban nyert hangtörténeti tanulságokat figyelembe véve csaknem kétségtelennek látszik, hogy a *giṣṭi* szóban is jövevénytárnal állunk szemben. E mellett szól elsősorban az *-št-* hangcsoport, amely helyett eredeti ind szó esetében *-th-*t kellene találnunk, mint ahogy ez a fejlődés a szóban később be is következett. Erre mutat azután az a körülmény is, hogy a *giṣṭi* szó az ind nyelvterületnek csak a nyugati, az iráni nyelvekkel érintkező területén van és volt elterjedve.

Mivel *giṣṭi* lényegében véve a kézfej nagyságának megfelelő hosszúságú jelöl, kézenfekvő benne egy eredeti 'kézfej' jelentésű szót keresni. Így önként kínálkozik a görög *ἀγοστός* 'tenyer' < **n-grsto-* és az óegyh. szláv *grstb*, óorosz *grstb* stb. 'ököl, marok' < **gursti-* > **gurt-sti-* szavakkal⁵⁹ való kapcsolat lehetősége. A prákrit *giṣṭi* forrásául feltehető iráni **giṣṭi* alakot minden nehézség nélkül **grsti-* vagy **grsti-* előzményre vezethetjük vissza, s ezt úgy elemezhetjük mint az i.-e. **ger-* 'összefog' tőből *-sti-* képzővel képzett alakot. Az ilyen módon feltett óiráni **grsti-*-nek mind jelentés, mind képzés-

⁵⁴ Vö. Burrow: The Language of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan.

20.

⁵⁵ Nyilván jövevénytárnak az eddig magyarázat nélkül álló *śvēta* cím is, amelynek már a krorainai prákrithez alkalmazott *śvēṭha* alakját is megtaláljuk a dokumentumokban.

⁵⁶ E. Benveniste: Textes sogdiens. 40, 180, 188, 240.

⁵⁷ Vö. W. B. Henning: BSOAS 11 (1946) 734.

⁵⁸ Lüders: id. m. 37.

⁵⁹ Vö. J. Pokorny: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1950.

mód tekintetében pontos párhuzamát nyújtják az óind *gabhasti-* 'kéz' és a saka *ggoštā* 'kéz, marok' < **gabasti-* szavak, amelyek az i. -e. **gabh-* 'fogni' tőből ugyanezzel a *-sti-* képzővel alakultak.⁶⁰

A feltett **grsti-* 'kézfej, tenyér' szó nem áll elszigetelten az iráni nyelvterületen. Az alapjául szolgáló igetövet megtaláljuk a középperzsában: man. perzsa *hngyš-* 'anknűpfen', *hngyšyhyd* 'schliesst' sich an',⁶¹ *gyšt*, *hngyšt* 'gefesselt':⁶² Újabban ugyan ezeket az alakokat az óiráni **graθ-* 'kötni, csomózni' tőhöz kapcsolják,⁶³ azonban a *hngyšyhyd* alak világosan kizárja ezt a lehetőséget, és azt bizonyítja, hogy a praesens-tő *gyš-* volt. A **gišt* part. perf. pass.-ot ezek szerint **gršta-* (v. ö. **hišt* < **hršta-*), a **giš-* praesens-tövet pedig **grš-* (< **gr-s-*) alakra vezethetjük vissza.

A középperzsa **gyš-* ige kétségtelenné teszi, hogy az i. -e. **ger-* 'összefog' tő megvolt az iráni nyelvterületen is, s ennek származékai voltak a **gr-sti-* 'kéz' és a **gr-s-* 'összefogni' szavak. Így a görög *ἀγοστός* és óorosz *gørstb* stb. szavaknak a megfelelőjét iráni területen is megtaláltuk. Az irániban a **grsti* > > **grsti* > **gišti* hangfejlődés feltevése nem ütközik semmi nehézségbe,⁶⁴ viszont figyelemreméltó, hogy a szó *-i* végződésével került át az óindbe. Ez arra mutat, hogy olyan iráni nyelvből való átvétel lehet, amelyben a szóvégi magánhangzók az i. e. I. században még megőrződtek, vagy, hogy eléggé korai iráni jövevényt az indben.

paṭa

H. Lüders a krorainai dokumentumok alapos elemzésével kétségtelenül bebizonyította, hogy e szó, amely a krorainai prákritban 'selyem; selyemtekercs, selyemvég' jelentésben használatos, a szanszkrit ²*paṭṭa-* '(textilanyag) sáv' szó megfelelője. A szanszkrit lexikográfia azonban ezenkívül még a következő hasonló hangalakú és jelentésű szavakat tartja nyilván: ¹*paṭṭa-* 'lap, tábla', ³*paṭṭa-* 'szalag, kötés, turbán', *paṭa-* 'szóttas, takaró'. Mint M. Mayrhofer legutóbbi kritikái áttekintése világosan megmutatta,⁶⁵ e szavak eredete és egymáshoz való viszonya máig sem világos. Az eddigi magyarázatok közül bizonyára legfigyelemreméltóbb P. Tedesco elgondolása,⁶⁶ amely szerint a *paṭa-*, ²*paṭ'a-* ³*paṭṭa-* szavak egyaránt a szanszkrit *praśna-* 'turbán' szó alapján feltehető **prṣṭa-* 'szövet, fonat' (**praś-* < i.-e. **plek-* 'szöni, fonni') prákrit folytatásai lennének.

E szavak közül jelentéstani szempontból a ¹*paṭṭa-* 'lap, tábla' szó válik leginkább külön. Az ebből képzett *paṭṭikā-* prákrit megfelelője a krorainai dokumentumokban *paṭi* (< **paṭṭika*) alakban szerepel mint maguknak a dokumentumoknak a megnevezése (v. ö. N° 437 *eṣa paṭi* 'ez a dokumentum'). Mivel e fatáblákra írt dokumentumok alakja a pálmalevelet utánozza, amelyet Indiában a papirusz helyett használtak, kézenfekvő az a feltevés, hogy a ¹*paṭṭa-* szó eredeti jelentése 'levél, pálmalevélre írt dokumentum' volt, s ebből fejlődött a pálmalevélalakú irattáblák használata kapcsán a 'fa-levél, falap, fa-

⁶⁰ Vö. H. W. Bailey: BSOAS 13 (1951) 931.

⁶¹ F. C. Andreas—W. Henning: Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch—Turkistan. I. SPAW Ph.-h. Kl. Berlin 1932. 212.

⁶² L. W. Henning: ZII 9 (1933) 181.

⁶³ L. M. Mayrhofer: Orientalia 33 (1964) 75, uo. korábbi irodalom.

⁶⁴ Vö. e hangfejlődésre vonatkozólag W. Henning: ZII 9 (1933) 219.

⁶⁵ M. Mayrhofer: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. II. Heidelberg 1963. 190, 192—3.

⁶⁶ Archaeologica Orientalia in memoriam Ernst Herzfeld. 1952. 222 skk.

tábla' jelentés. Így tárgy történeti szempontból igen valószínűnek látszik az a régen felmerült elgondolás, hogy a ¹*paṭṭa*- 'lap, tábla' szó voltaképpen a többek közt 'levél, irat, dokumentum' jelentésű óind *paṭra*- prákrit fejleményének visszakölcsönzése a szanszkritban.

A többi három szó: *paṭa*-, ²*paṭṭa*-, ³*paṭṭa*- közül jelentéstani szempontból leginkább *paṭa*- 'szóttas, takaró' hozható kapcsolatba a **praś*- 'fonni, tekerni, szőni' tóval. Így ezt nagy valószínűséggel vezethetjük vissza a Tedesco által feltett **prṣṭa*- 'szótt, szövet, szóttas' szóra.⁶⁷ Kérdés azonban, hogy a másik két szó kapcsolatba hozható-e ezzel. A legkevésbé valószínű az összefüggés a *paṭa*- és a ²*paṭṭa*- szavak között, mert az utóbbi szemelláthatólag eredetileg nem egy bizonyos textilanyagot, hanem csak annak az alakját jelölte. Ami a ³*paṭṭa*- 'kötés, turbán' szót illeti, ennek jelentésfejlődését két úton képzelhetjük el. Az egyik lehetőség az, hogy ez az elnevezés a felhasznált textilanyag formáján alapszik, tehát eredeti jelentése '(textilanyag)sáv, szalag' volt. A másik lehetséges magyarázat viszont a kötés vagy turbán feltevésének tevékenységéből indulhat ki, amelynek alapján a 'kötés, turbán' jelentés eredeti 'tekeres' jelentésből volna levezethető. A **praś*- tóból való származtatással ez az utóbbi jelentésfejlődés bizonyára összeegyeztethető, mert a szintén ebből képzett *praśna*- 'turbán' szó eredeti jelentése is nyilván 'tekeres' lehetett. Ha azonban a ³*paṭṭa*- szót is e tő **prṣṭa*- származékára vezetjük vissza, akkor az a nehézség merül fel, hogy ennek két, egymástól nagyon távoleső jelentését ('szóttas, szövet' és 'tekeres') kellene feltennünk. Így valószínűbb arra gondolnunk, hogy a ³*paṭṭa*- 'turbán' szó jelentésfejlődése a másik lehetséges úton ment végbe, azaz eredeti jelentése '(textilanyag)sáv, szalag' volt. Ebben az esetben viszont magától adódik az a következtetés, hogy a ³*paṭṭa*- 'kötés, turbán' szó a ²*paṭṭa*- '(textilanyag)sáv' szóból keletkezett.

A ²*paṭṭa*- '(textilanyag)sáv' szó magyarázatánál nyilvánvalóan abból a tényből kell kiindulnunk, hogy e szó egy bizonyos textilanyag darabot eredetileg nem tekeres, hanem kiterített sáv formájában jelölt. Ennek megfelelően eredeti jelentésének 'kiterített, kitárt, kihúzott' tehető fel. Ami a szó alakját illeti, ez **prta*-/**parta*- vagy **prṣṭa*-/**parṣṭa*- előzményeknek egyaránt lehet a fejleménye. A megfelelő szót az indben nem találuk, azonban iráni nyelvtületről, az Avestából idézhetjük a *pəša*- (< **prta*-) 'weit auseinandergezogen, ausgestreckt, geöffnet' szót, amely a *pəšō-čingha*- 'mit weit auseinandergezogenen, gespreizten Klauen' és a *pəšō-parəna*- 'des Federn weit auseinandergezogen sind, mit weiter Flügelspannung' összetételekben fordul elő. Ugyanennek a **prt*- tőnek **partaka*- 'kiterített, kihúzott, kifeszített (textilanyag)' származékát láthatjuk a perzsa *pārde* 'függöny, fátyol' szóban, amelynek középperzsa **partak* előzménye volt a forrása az örmény *partak* 'Hülle, Schleier' és a szír *prdq* 'tentorium' szavaknak.⁶⁸ A **partaka*- szó további megfelelőjének tekinthető a paštő *parūnai* 'veil, mantle worn by women' szó is, amely **partānaka*- alakra vezethető vissza.

Kérdés már most, hogyan ítélnél meg az ind ²*paṭṭa*- '(textilanyag)sáv' és az iráni **parta*- 'kiterített, kihúzott, kifeszített textilanyag-darab' egymáshoz való viszonyát. Az egyik lehetőség kétségtelenül az, hogy az ind szót, amely **parta*- alakból is jól megmagyarázható, iráni jövevényszónak

⁶⁷ A Tedesco által e szóból származtatott újind szavak külön vizsgálatot igényelnek.

⁶⁸ L. ezekre H. Hübschmann: Armenische Grammatik. L. Leipzig 1895. 229. Vö. még 278.

tekintsük. Mivel az ind szó már az eposzban előfordul, ebben az esetben igen régi, óperzsa kori jövevényszónak kell tartanunk. A másik lehetőség az, hogy a ²*paṭṭa*- szót az iráni **prt-/*part*- ige feltehető ind megfelelőjének hasonló **pṛta*- vagy **parta*- származékából magyarazzuk. Az iráni **pṛt-/*part*- tő megfelelőjeként az óindben leginkább *paṭ*- (< **part*-) 'hasad, reped' *pāṭaya*- 'hasít, széttép' jöhetne számításba. Ennek az igének a jelentése ugyan némileg eltér az iráni tőétől, azonban figyelembe kell vennünk, hogy a *paṭ*- a szanszkritban nyilvánvalóan visszakölcsönzés a prákritből, amelyben a feltehető óind **part*- alakból *paṭ*- fejlődött. Könnyen lehetséges már most, hogy az óindben a **part*- tőnek eredetileg 'szétterül, széthúzódik, kitárul' volt a jelentése, s ebből fejlődött 'széthasad' értelemben való specializált használata a prákritban, s a szanszkritba csak ebben a specializált jelentésben került át. Mindenestre az óind **part*- tőnek olyan számos származéka van, hogy az irániból való átvételre aligha gondolhatunk. Sőt e származékok között olyanokat is találunk, amelyek még szemelláthatólag megőrizték az igető eredeti 'szétterül, széthúzódik' jelentését. E jelentéstani összefüggések figyelembe vételével az óind **part*- tőből a következő óind szavakat származtsthatjuk:

1. **part*- 'szétterül, széthúzódik'
- *parta-la*- > szanszkrit ¹*paṭala*- 'lepel, takaró, fátyol', prákrit *paḍala*- 'függöny' stb., a jelentésre v. ö. perzsa *pārde* 'függöny, fátyol'.
- *pārta*- > szanszkrit *pāṭa*- 'szélesség, kiterjedés', pañjābī *pārā* 'tér, kiterjedés' stb.
- *parta*- vagy **pṛta*- 'kiterített textilanyag-darab'
- > szanszkrit ²*paṭṭa*- '(textilanyag)sáv' > ³*paṭṭa*- 'kötés, turbán'
2. **part*- 'széthasad' specializált jelentésben
- *parta-la*- > szanszkrit *paṭala*- 'Abschnitt eines Buches'.

Lehetne esetleg arra gondolni, hogy a **parta-/*pṛta*- szó eredeti jelentése is 'lehasított textilanyagsáv, -csík' volt, s ebben az esetben ez is a már specializált jelentésű **part*- igetőből származik. Ennek az óind szócsoporthoz az idézett iráni szavakkal való összefüggése részint feleslegessé, részint valószínűtlenné teszi a *paṭ*- tőnek a *phalati*, *sphaṭati*, *sphuṭati* igékhez való kapcsolását.

ṣapariśa

Lüders kételye e számnév olvasatát illetően bizonyára azzal magyarázható, hogy nehezen tartotta elképzelhetőnek az óind *ṣaṭ* + *catvāriṃśat* ilyen prákrit fejleményét. Stein Aurél ugyan utalt arra, hogy a páliban a *cattāliśam* '40' szó egyesekkel összetéve *tāliśam* alakban jelenik meg, mint pl. a *cuttāliśam* '44' számnévben. Kétségtelen azonban, hogy ez a párhuzam a *ṣapariśa* alakot nem magyarázza meg teljesen. Ez ugyanis a *-tv*- > *-p*- hangváltozás alapján északnyugati prákrit alaknak tekinthető, tehát a felirat nyelve ugyanahhoz a prákrit nyelvjáráscsoporthoz tartozik, mint a krórainai dokumentumok. Utóbbiakban azonban a *capariśa* '40' számnév ezt az alakját egyesekkel összetéve is megtartja, v. ö. *paṃca capariśa*, *du capariśa* (N° 437).

Mivel a *ṣapariśa* olvasatot biztosnak kell tekinteniünk, s minthogy a felirat gondos írása ellene szól annak a feltevésnek, hogy a *ca* akșara véletlenül kimaradt, tehát, hogy *ṣa(ca)pariśa* alakot olvashatnánk, arra kell gondolnunk, hogy a *ṣapariśa* alak szabályos fejlemény az északnyugati prákritban.

A kharoṣṭhī Dhammapadában megfigyelhető, hogy a két magánhangzó közötti *-c-*, *-j-* eltűnik vagy *-y-* helyettesíti, v. ö. pl. *śoyati* < *śocati*, *vianato* < *vi-janato* stb.⁶⁹ s hasonló jelenségek a krorainai prákritban is kimutathatók. Így az óind *ṣaṭcatvāriṃśat* alaknak a gāndhāriban **ṣacaparīśa* > **ṣa'aparīśa* > *ṣaparīśa* fejlődését tehetjük fel. Ezt az alakot találjuk a tárgyalt brāhmī feliratban. A *ṣaparīśa* és a hozzá hasonló alakok mellett azonban továbbra is megmaradt a *caparīśa* '40' számnév, s később ennek analógiájára az egyesekkel való összetételeit újraképezték. Ezt a későbbi fejlődési állapotot tükrözik a krorainai dokumentumokban szereplő *paṃca caparīśa* és *du caparīśa* alakok.

Mindezek alapján a feliratot következőképpen értelmezhetjük:

«fali takaró (v. függöny) selyemvég: 46 arasz»

IV

E felirat nemcsak egész sor érdekes nyelvtörténeti problémát vet fel, hanem igen fontos tanulságokat nyújt írástörténeti szempontból is. Mint fentebb említettük, a leletkörülmények alapján Stein Aurél a feliratot i. e. 61 és i. sz. 9 közé helyezte. Ez éppen az a korszak, amelyben Észak-Nyugat-India saka uralom alatt állott. Mint legutóbb A. H. Dani részletesen kifejtette,⁷⁰ a brāhmī írás fejlődését a saka korban két tényező határozza meg. Az egyik tényező a görög írás hatása, amely abban jelentkezik, hogy a betűformák szélességének és magasságának kiegyenlítésére törekednek. A másik tényező a toll és a tinta használata, amelynek következtében a betűszárak feje vastagabbá válik, a szár maga elvékonyodik, egyes betűrészek pedig íveltebbek lesznek. E tényezők hatása először a saka korban és Észak-Nyugat-Indiában kezd érvényesülni, azonban a fejlődésnek ezek az új irányzatai teljes erővel csak évszázadok múlva törnek felszínre.⁷¹ A tárgyalt brāhmī feliratnak már most éppen az az írástörténeti jelentősége, hogy a «toll-stílus»-nak olyan korai példáját képviseli, amely egykorú a legkorábbi saka kori feliratokkal vagy esetleg még korábbi is azoknál. Bizonyára csak a felirat magyarázatához fűződő számos probléma volt az oka annak, hogy ezideig írástörténeti tanulságait egyáltalán nem értékesítették.

Ha a felirat akşaráit írástörténeti szempontból megvizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg. Valamennyinél megfigyelhető a négyzet-alakra való törekvés, jól látható a függőleges szárak fejének megvastagodása, sőt a *ki*, a két *pa* és a *ri* akşaránál a függőleges szárak fejénél világosan kivehető «serif» mutatkozik, és pedig «notched head-mark» formájában. Ez a jelenség azért rendkívül figyelemreméltó, mert egyébként a «serif» csak a Kuşāṇa-kortól kezdve jelentkezik és válik általánossá.⁷² Feliratunk már most azt bizonyítja, hogy a «serif» a «toll-stílus»-ban már a saka korban megjelenik, ha még nem is válik teljesen általánossá. Ez mindenesetre arra mutat, hogy bár a feliratok betűformáinak kialakítását a tintával és tollal írás technikája mélyrehatóan befolyásolta, azonban a feliratok írás-stílusa a «toll-stílus» bizonyos sajátosságait csak nagy késéssel, több mint egy évszázad múlva követi. A fel-

⁶⁹ Vö. Burrow: *The Language of the Kharoṣṭhī Documents from Chinese Turkestan*. 6.

⁷⁰ A. H. Dani: *Indian Palaeography*. 52 sk.

⁷¹ Dani: *id. m.* 77 skk.

⁷² Dani: *id. m.* 53, 80.

iratos írás-stílusnak ez a retardációja a «toll-stílus»-sal szemben úgyszólván minden írás történetében megfigyelhető, s különösen élesen jelentkezik pl. a pārsiy írás esetében a dura-europosi zsinagóga-feliratok és a sāsānida király-feliratok írás-stílusának összehasonlításánál.

Hasonló megfigyeléseket tehetünk, ha az egyes akšarák alakját vesszük vizsgálat alá. Az *a* akšarának ez az ívelt, teljesen zárt formája a saka kori feliratokon nem fordul elő, bár az alsó ív a függőleges szárát néha ezeken is csaknem érinti.⁷³ Nyilvánvaló, hogy az *a*-nak ez az alakja a «toll-stílus»-sal függ össze. Érdekes azt is megfigyelnünk, hogy az *a* jobboldali szára még nem nyúlik az ívelt rész alá, mint ez a mathurāi saka kori brāhmī feliratokon megfigyelhető, s mint ahogy ez később a Kušāna-korban is általános.⁷⁴ A felirat *a* akšarájának ez a formája tehát korábbi időpontra mutat, mint a mathurāi saka kori feliratok, amelyek i. sz. kezdete táján készültek. Az észak-indiai pénzeknek II. sorozatán, amely az i. e. I. századból származik, még ezt a formát találjuk, míg a III. sorozatukon, amely már i. sz. I. századi, az *a* jobboldali szára már megnyúlt.⁷⁵ Az új forma kialakulása tehát északon i. sz. kezdete körül mehetett végbe, míg délen a régi alak egyelőre még tovább élt.⁷⁶

A *ṣṭa*, *ṣṭi*, *ṣa* és *pa* akšaráknak a feliraton megfigyelhető alakja, amelynél a két függőleges szár egyenlővé válik, szintén a saka korban alakul ki. Az egyenlőszárú *pa*-ra (pontosabban *pu*-ra) a legkorábbi példát a Sāñchi-i feliratok II. sorozatában találjuk, amely az i. e. I. század második feléből származik.⁷⁷ A *ṣa*-ra onnan nincsen példánk, de minthogy ennek a fejlődése is a négyzetalakra való törekvés keretében megy végbe, nem lehet kétséges, hogy ennek egyenlőszárú alakja szintén ebben az időben jött létre. Mivel pedig a fejlődés északról indul ki, s így halad dél felé, valószínű, hogy a saka uralom alatt álló északi területeken e formák valamivel még korábban alakultak ki.

A többi betűk közül figyelemreméltó még az összetett *ṣya* akšara *ya* elemének alakja. Ez világosan őrzi még e betűnek korábbi formáját, amely a saka korban már csak a Kañkālī Tilā-i magánfeliratokon fordul elő, míg a többi e korból származó mathurāi feliraton ezt olyan változat váltja fel, amelynél a baloldali szárrész már kissé visszakunkorodik. A saka kor jellemző formáját mutatja a *ri* akšara is, amelynél a függőleges szár alul széles ívben balra görbül. Ez a forma először i. e. kezdete táján a mathurāi saka kori feliratokon bukkan fel.⁷⁸

A feliratnak e betűformáival szemben, amelyek vagy közvetlenül kapcsolódnak a saka kor előtti formákhoz, vagy pedig a saka kor elejének sajátos változatait képviselik, a *gi* és a *śa* akšarák olyan formákat mutatnak, amelyek a feliratokon csak a saka kor után jelennek meg. A *ga* akšarának ez a szögletes, egyenlőtlen-szárú alakja a Gupta-kor elején tűnik fel a feliratokon⁷⁹ mint a későbbi *kuṭilā*-típus előzménye, a *śa*-nak ez az alakja pedig a Kušāna-korban kezd elterjedni.⁸⁰

⁷³ Vö. pl. H. Lüders: Mathurā Inscriptions. Göttingen 1961. 261, §1 kép, 1. sor *ā* akšara.

⁷⁴ L. Lüders: id. m. 261, §1 kép, 264, §18 kép stb.

⁷⁵ Dani: id. m. Va tábla 11 és 12.

⁷⁶ L. pl. Arikameduban, Dani: id. m. VIIa tábla 11.

⁷⁷ L. Dani: id. m. VIb tábla 3.

⁷⁸ Vö. Dani: id. m. VIb tábla 1, Lüders: id. m. 261, §1 kép.

⁷⁹ L. Dani: id. m. Xa tábla 1.

⁸⁰ L. Dani: id. m. VIIIb tábla 8, 9, 11.

BESNAGAR i. e. 100 kőrül	Érme so- rozat N°II, i. e I. sz	TUN-HUANG	MATHURĀ SAKA	MATHURĀ KUṢĀNA	ALLAHABAD GUPTA
𑂔 a	𑂔 a	𑂔 a	𑂔 a	𑂔 a	𑂔 a
𑂕 ke		𑂕 ki	𑂕 ko	𑂕 ka	𑂕 ku
𑂖 ga	𑂖 go	𑂖 gi	𑂖 ga	𑂖 ga	𑂖 gu
	𑂗 ṭa	𑂗 ṭa	𑂗 ṭe	𑂗 ṭa	𑂗 ṭā
𑂘 pu	𑂘 ^{SĀNCHI} 𑂘 ₄ 𑂘 ₄ II pā pu	𑂘 pa	𑂘 pu	𑂘 pā	𑂘 pā
𑂙 rā	𑂙 rā	𑂙 ri	𑂙 ri	𑂙 ra	𑂙 ru
	𑂚 śa	𑂚 śa	𑂚 śi	𑂚 śa	𑂚 śu
	𑂛 ṣa	𑂛 ṣa	𑂛 ṣa	𑂛 ṣa	𑂛 ṣā
𑂜 𑂝 sa ya	𑂜 𑂝 su yā	𑂜 sya	𑂜 sya	𑂜 𑂝 sya	𑂜 sya
		𑂞 ṣṭa			

3. kép. Összehasonlító írástáblázat

Ennek a felirat egyes akşarái között mutatkozó érdekes írástörténeti ellentmondásnak a magyarázata nyilvánvalóan az, hogy a tollal és tintával való írás különbözőképpen befolyásolta az egyes betűk formáját, s míg egyeseken nem változtatott lényegesen, másoknál újszerű formákat hozott létre. A «toll-stílus» azonban csak fokozatosan jutott érvényre a feliratok monumentális stílusában, s ennek következtében a «toll-stílus» sajátos betűformái is csak később jelennek meg a feliratokban. Ezek a megfigyelések sok tekintetben új alapokra helyezik a brāhmī írás történeti fejlődésének megítélését, de teljes mértékben alátámasztják A. H. Daninak a brāhmī írás saka kori fejlődésére vonatkozó elgondolását, sőt szinte kézzelfogható bizonyítékait szolgáltatják elméletének.

E rövid brāhmī felirat tehát írástörténeti szempontból egyedülálló, rendkívül fontos emlék, amely a legrégebb példáját nyújtja az Észak-India saka meghódítása után kialakuló új «toll-stílus»-nak. A felirat így paleográfiai alapon az i. e. I. század második felébe helyezhető, s ez a kor meghatározás összhangban áll azzal az eredménnyel, amelyre Stein Aurél a kísérő leletanyag alapján jutott.⁸¹

V

Mivel a brāhmī írásnak ez az új stílusa szorosan összefügg elterjedési területe északi részének saka uralom alá való kerülésével, egy már ezt a stílust képviselő ilyen korai feliratnak az előkerülése Tun-huang közelében egész sor történeti problémát vet fel. Felmerül elsősorban az a kérdés, hol alakult ki a brāhmī írásnak ez az új stílusa. Aligha lehet kétséges, hogy olyan területre kell gondolnunk, amely saka uralom alatt állott, és amelyen ugyanakkor a brāhmī írás használata olyan mértékben el volt terjedve, hogy az új stílus onnan kiindulva a brāhmī írás elterjedésének többi területeit is fokozatosan meghódíthatta. Ezt figyelembe véve elsősorban Mathurāra gondolhatnánk, mert igaz ugyan, hogy a brāhmī írás északabbra is ismert, és pl. Taxilában is használatban volt, azonban kétségtelen, hogy ott a kharoşthī írás mellett erősen alárendelt szerepet játszott. Mathurā viszont a brāhmī írásnak jelentős központja volt, és a feliratokon ott jelentkezik legkorábban az új stílus. Így ismereteink mai fokán minden a mellett szól, hogy az új stílus Mathurāban alakult ki azután, hogy a sakák ezt a területet meghódították. Így természetesen vetődik fel az a további kérdés, hogy milyen időpontra tehetjük a sakák megjelenését Mathurāban. Erre vonatkozólag szilárd *terminus ante quem*-et szolgáltat Śoḍāsa mahākṣatrpa uralkodása, amennyiben az egyik uralma idejében készült felirat a 72. év keltezését tartalmazza. E keltezését általában a Vikrama-érára szokták vonatkoztatni,⁸² s így a feliratot i. sz. 14-re teszik. Azonban történeti szempontból teljesen valószínűtlennek kell tartanunk, hogy a saka uralom alatt Vikramának, a sakák legyőzőjének éráját használták volna. Így a 72. év csak a régibb saka érára vonatkoztatható, s

⁸¹ Csak a leletkörülmények és Stein Aurél érvelésének figyelmen kívül hagyásával vagy véletlen elnézéssel magyarázható, ha H. Lüders e feliratot az i. sz. I. század végére vagy az i. sz. II. század elejére helyezi, *Textilien im alten Turkestan*, 37.

⁸² L. St. Konow: *Kharoşthī Inscriptions with the Exception of those of Aśoka*. CIIInd II. 1. Calcutta 1929. XXXIV; S. Chattopadhyaya: *The Śakas in India*. Santiniketan 1955. 29, stb.

számításunk szerint i. sz. 5-nek felel meg. Mathurā saka meghódításának tehát feltétlenül ez elé az időpont elé kell esnie.

E probléma szempontjából igen fontos a tárgyalt brāhmī felirat korának pontos meghatározása. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ennek létrejötte már feltételezi Mathurā saka meghódítását s ott az új «toll-stílus» kialakulását. Aligha lehet kétséges, hogy Stein Aurél helyesen határozta meg azokat az időbeli kereteket, amelyek közé a felirat helyezhető. Minthogy azonban az általa nyert időhatárok: i. e. 61—i. sz. 9 céljainkra túlságosan tágak, fel kell vetnünk a kérdést, nem lehet-e a felirat korát ennél pontosabban meghatározni.

Ezzel kapcsolatban elsősorban a N° 449 kínai dokumentum kronológiai tanúbizonyságát kell közelebről megvizsgálnunk. E. Chavannes e dokumentumot azért keltezte i. sz. 9-re, mert Tun-huang Wen-tê, Kin-ch'eng pedig Si-hai néven szerepel benne. Egyrészt ugyanis más források szerint Kin-ch'eng nevét Wang Mang változtatta meg Si-haira, másrészt pedig a N° 367 dokumentum szerint Tun-huang i. sz. 9-ben Wen-tê néven szerepelt. Ez az érvelés azonban nem meggyőző. Kétségtelen ugyanis, mint erre maga Chavannes rámutatott, hogy a Wen-tê és Si-hai nevek használata nem függ össze a nyugati körzetek Wang Mang által végrehajtott névváltoztatásával, mert ekkor Tun-huang neve Tun-têre, T'ien-shuei pedig Tien-jungra változott. Fel kell tehát tennünk, hogy a nyugati körzetek létesítése és Wang Mang uralkodása között volt egy olyan periódus, amikor Tun-huangnak Wen-tê, Kin-ch'eng-nek pedig Si-hai nevét használták, vagy hogy e nevek az előbbiekkal párhuzamosan használatban voltak. A Si-hai név használata más nyugati körzetekéhez hasonlóan Wang Mang alatt is folytatódott, Wen-tê nevét viszont Tun-têre változtatták. Nyilvánvaló tehát, hogy e névhasználatra az i. sz. 9-re keltezett N° 367 dokumentum csak *terminus ante quem*-et jelent, s ebből az a további következmény adódik, hogy a N° 449 dokumentumot egyáltalán nem szükségszerű i. sz. 9-re tennünk. A Wen-tê és Si-hai nevek használatának *terminus post quem*-jét egyelőre nem tudjuk meghatározni. A Kin-ch'eng név a Tun-huang-i limesen talált kínai dokumentumokon csak az i. sz. I. század második feléből mutatható ki (N° 581, amely az i. sz. 68-ra és 77-re keltezett N° 579 és N° 580 dokumentumokkal együtt a T. XVI. jelzésű állomáshelyen került elő⁸³). A Tun-huang név használatát a T. VI. b őrtoronynál talált dokumentumok alapján i. e. 56-ig (v. ö. N° 58), a T. XIV. őrhely keltezett leletei alapján i. e. 48-ig, a T. XV. a állomás dokumentumai alapján pedig i. e. 53-ig⁸⁴ tudjuk igazolni. Így a rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján csak annyit állíthatunk, hogy a Wen-tê és Si-hai nevek i. e. 48 és i. sz. 9 között jöttek használatba. Semmi sem szól tehát az ellen, hogy a N° 449 dokumentumot az i. e. I. század közepe körüli időre keltezzük.

Hogy a N° 449 dokumentum valóban nem származhat Wang Mang uralkodása idejéből, azt kétségtelenné teszik a XV. a állomás egyéb keltezett leletei is. Stein Aurél ugyanis itt öt különböző korú szemétdombot talált. A III. sz. szemétdomb, amelyből a brāhmī felirat és a N° 449 kínai dokumentum előkerült, mint említettük, egy i. e. 61-ből és egy i. e. 53-ból származó írást tartalmazott. A II. sz. szemétdombon előkerült legkorábbi keltezett dokumentum, N° 482, i. sz. 15-ből, Wang Mang uralkodási idejéből származik, a ké-

⁸³ Chavannes: id. m. 125.

⁸⁴ Chavannes: id. m. 24, 77 (N° 338), 99 (N° 446).

sőbbiek keltezései pedig az i. sz. 43, 46, 55, 56 éveket tartalmazzák (N°s 483—486). Végül az I. sz. szemétdombon előkerült dokumentumokban az i. sz. 67, 94 és 137 évszámadatokat találjuk (N°s 535, 537, 536). A IV. és V. sz. szemétdombok — bár keltezett anyagot nem tartalmaznak — a dokumentumok tartalmi összefüggései alapján a II. és I. sz. szemétdombokkal egykorúaknak tekinthetők.⁸⁵ Nyilvánvaló már most, hogy az egyes szemétdombok keletkezése szorosan összefügg az állomás katonai megszállásának történetével. A legkorábbi, III. sz. szemétdomb az állomás első megszállása idején keletkezett, amelynek kezdete egybeeshetett a *limes* kiépítésével. Az állomásnak bizonyára állandó helyőrsége volt a keltezett dokumentumok tanúbizonyossága szerint legalább is az i. e. I. század közepéig, sőt esetleg tovább is, ha figyelembe vesszük a *limes* többi állomásának keltezett dokumentumait. Már Stein Aurélnak feltűnt azonban, hogy a keltezett kínai katonai dokumentumok sorában i. e. 39-től i. sz. 1-ig nagy hiátus van, s ezt Chavannes-nal együtt azzal magyarázta, hogy az i. e. I. század második felének nyugodt viszonyai között a kínaiak a Tun-huang-i *limes* katonai megszállását csökkentették, a helyőrségeket ritkították, s ezzel kapcsolatban az írásbeli adminisztráció is kisebb lett, sőt helyenkint meg is szűnhetett: «a szárnyas katonai parancsokat nem körözték» — mint a Késői Han-dinasztia évkönyvei írják.⁸⁶

Ezt a Chavannes és Stein Aurél által megrajzolt képet Wang Kuo-wei és H. Maspero kutatásai később bizonyos mértékben módosították. Wang Kuo-wei egyik Chavannes által közzétett dokumentum (N° 84) keltezését i. e. 34-ben határozta meg.⁸⁷ Maspero pedig Stein Aurél általa feldolgozott későbbi leletei között egy i. e. 17-ből, s esetleg egy i. e. 13-ból s egy i. e. 10-ből származó kínai dokumentumot is kimutatott,⁸⁸ bár az utóbbi kettő keltezése i. sz. 205 és i. sz. 115 is lehet. Ha így i. e. 39 és i. sz. 1 között a Tun-huang-i *limes*-szakaszon a kínai dokumentumok teljes hiányáról nem is beszélhetünk, az újabban ismertté vált egy-két lelet lényegesen semmiesetre sem változtatja meg a történeti helyzet megítélését. A kínai helyőrség egyik-másik állomáson talán megmaradhatott i. e. 39 és i. sz. 1 között is, azonban a T. XV.a állomást bizonyára kiürítették. A III. sz. szemétdombon előkerült 38 dokumentum között egy sincs, amelyet tartalma alapján az i. e. 40 utáni időbe helyezhetnénk vagy kellene helyezniünk.

Stein úgy gondolta, hogy amikor a kínaiak i. sz. 2-ben vagy 3-ban az új «északi út»-at megnyitották, ennek kiindulópontja éppen a T. XV.a állomás volt. Ez a feltevés nem lehetetlen, de közvetlen bizonyítékunk egyelőre nincsen rá. Mindenesetre a *limes* életében döntő változást csak Wang Mang uralkodásának eseményei hoztak, amikor a fenyegető ellenséges támadásokkal szemben a *limes* helyőrségét jelentékenyen megnövelték, és a jelzőállomásokat sűrítették.⁸⁹ Mint az i. sz. 15-re keltezett N° 482 dokumentum bizonyítja, a T. XV.a állomás ekkor újból helyőrséget kap. E dokumentum azonban már a II. sz. szemétdombból került elő, ennek keletkezése tehát az állomás történetének új szakaszával áll összefüggésben. Bár a *limes* legnyugatibb szakaszát Wang Mang bukása után feladták, s Kelet-Turkesztán kis államai is lerázták

⁸⁵ Stein: id. m. 699—700.

⁸⁶ Stein: id. m. 730 sk.; Chavannes: id. m. III sk.

⁸⁷ Id. H. Maspero: Les documents chinois etc. London 1953. 6.

⁸⁸ Maspero: id. m. N° 5 (a T. XXII. f állomásról) és N° 41 (a T. XXII. d állomásról).

⁸⁹ Maspero: id. m. 13.

a kínai uralmat, a XV.a állomás katonai megszállása változatlanul tovább tartott egészen i. sz. 57-ig. Ebből az évből származik az utolsó keltezett kínai dokumentum a II. sz. szemétdombról.

A II. sz. szemétdomb felhagyása i. sz. 57-ben megint csak nem véletlen. I. sz. 58-ban lép trónra Kínában Ming-ti császár, aki ismét megkezdí a nyugati kapcsolatok kiépítését, elősegíti a buddhizmus terjedését Kínában, s követséget küld a hagyomány szerint Indiába, majd uralkodása vége felé felújítja az aktív támadó politikát is a hiung-nukkal szemben. Nyilvánvaló, hogy a Ming-ti alatt bekövetkező nagy változás a kínai külpolitikában ismét fontos hadműveleti bázissá tette a Tun-huang-i *limes*-t, s bizonyára átszervezéseket és más változásokat idézett elő az őrállomások katonai megszállásában. Ezért kezdik ekkor el az I. sz. szemétdombot, amelynek legkorábbi keltezett lelete i. sz. 67-ből származik.

A XV.a állomás szemétdombjai keletkezésének szoros kapcsolata a *limes* történetével lehetővé teszi az ott talált bráhmī felirat korának pontosabb meghatározását és odakerülése történeti háttérének megvilágítását is. Stein Aurél annak idején úgy gondolta, hogy e selyemcsík a bráhmī felirattal az éppen megnyitott új «északi út»-nak az emléke, amelyet valamelyik nyugati kereskedő hagyott itt hátra.⁹⁰ A szemétdombok keletkezésének fentebb tisztázott történeti összefüggéseit figyelembe véve azonban ezt az elképzelést valószínűtlennek kell tartanunk. Ha a selyemcsíkot az új «északi út» megnyitása után dobták volna a szemétbe, akkor a II. sz. szemétdombon kellett volna előkerülnie. A selyemcsík azonban a III. sz. szemétdombban feküdt, amelynek használata legfeljebb az i. e. I. század negyvenes éveig tarthatott. Így a bráhmī feliratnak mindenesetre i. e. 34 előtti időből kell származnia.

VI

A felirat lelőhelyéből és leletkörülményeiből még két érdekes történeti következtetést vonhatunk le. A bráhmī írás és a gāndhārī prákrit nyelv fel-tétlenül bizonyítja, hogy nem akármilyen nyugati, hanem egy észak-nyugat-indiai kereskedő készítette a feliratot. Mivel a bráhmī írásnak a felirat által képviselt stílusa minden jel szerint Mathurában alakult ki, s a felirat maga ennek a stílusnak legkorábbi emléke, nagyon valószínű, hogy ez az ind kereskedő Mathurából érkezett selyemáruért Kínába. Bizonyos mértékben talán meglepő, hogy a selyemkereskedelem lebonyolítása nem kizárólag kínai kereskedők révén történt. Úgy látszik azonban, hogy éppen fordított volt a helyzet. Főleg iráni és ind kereskedők vásárolták fel Kínában a selyemáru-t, s szállították a «selyem-út»-on nyugat felé. A Korai Han-dinasztia évkönyvei külön is említik a Ki-pinből (= kb. Gandhāra) érkező kereskedőket, és sokatmondó a N° 35 krorainai dokumentum tanúbizonysága is, amely a selyemkereskedelemmel kapcsolatban nem kínai, hanem csak Kínából érkező kereskedőkről beszél (*yaṃ kala cinasthanade vaniye agamiṣyati taṃ kala paṭa rna prochidavo «amikor a kereskedők megjönnek majd Kínából, akkor kell a selyemtartozást behajtani»*).

A leletkörülmények azt is elárulják, hogyan került ez a selyemcsík a bráhmī felirattal a T. XV.a állomás III. sz. szemétdombjára. Mivel a felirat

⁹⁰ Stein: id. m. 710.

a teljes selyemvég hosszát adja meg, nem lehet kétséges, hogy ez még akkor készült, amikor a kereskedő Kínában a selyemárut megvette, elrendezte s az útra előkészítette. Ebből az is világos, hogy a selyemesíkot nem kereskedő dobhatta szemébe. A T. XV.a állomás I. sz. szemétdombján két hasonló selyemcsik került elő, ezek azonban kínai pecsétlenyomattal ill. felirattal voltak ellátva. Így e feliratos selyemcsíkok bizonyos mértékben a szemétdombok tipikus leleteinek tekinthetők. Szemétbekerülésük oka nyilvánvalóan az volt, hogy a felirat miatt a selyemvég peremét nem tudták felhasználni, ezért levágták és eldobták. Ezt azonban a kereskedő semmiesetre sem tehetette, hanem csak a selyemvég felhasználója. Mindebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az ind kereskedő a brāhmī felirattal ellátott selyemvéget a T. XV.a állomáson eladta, s ott azt fel is használták. Hogy az állomások helyőrsége valóban végzett ilyen bevásárlásokat, azt a Maspero által közzétett N° 43 kínai dokumentum (a T. XXII.e állomásról) kézzelfoghatóan bizonyítja. Ez egy kimutatást tartalmaz, amely az állomás helyőrsége számára történt bevásárlásokat sorolja fel a pénzben kifizetett árakkal együtt. E felsorolásban a főzölábás, nyílvessző, nádkéve és vászon mellett szerepel a selyem is.⁹¹

A tárgyalt brāhmī felirat tehát minden valószínűség szerint i. e. 34-nél korábbi időből származik. Ebből történeti szempontból az a következtetés adódik, hogy a sakáknak Mathurāt ennél korábbi időpontban kellett elfoglalniuk. Mint fentebb említettük, Mathurā saka meghódításának kétségtelen *terminus ante quem*-je a régebbi saka éra 72. éve (= i. sz. 5), amelyben egy felirat Śoḍāsa mahākṣatrapát említi. Śoḍāsa azonban nem az első saka uralkodó volt Mathurāban. Előtte ott uralkodott már apja Rājūvula is.⁹² Mathurā saka meghódításának tehát valószínűleg Rājūvulát kell tartanunk, s minthogy neki is, Śoḍāsának is elég sok pénze ismeretes Mathurāban, uralkodásuknak hosszú időt kellett felelelnie. Így i. sz. 5-től visszafelé számítva hozzávetőleg az i. e. I. század közepéhez jutunk el mint Mathurā saka meghódításának valószínű időpontjához. Mivel Észak-Indiában az utolsó görög királyságot a sakák Süan-ti császár uralkodása alatt, azaz i. e. 73–49 között döntötték meg,⁹³ nyilvánvaló, hogy ezt az eseményt kell tekintenünk Mathurā saka meghódítása *terminus post quem*-jének.

A történeti események folyamatát ezek szerint következőképpen rekonstruálhatjuk. Észak-Indiában i. e. 73 után a sakák elfoglalták az utolsó görög királyságot is. Valószínűleg ekkor vehette fel királyuk, Moa — Maués a «királyok királya» címet. Más saka csoportok Rājūvula vezetése alatt tovább nyomultak délkelet felé, és i. e. 50 táján már Mathurāt is hatalmukba kerítették. A saka uralom kiterjedése egész Észak-Indiára több szempontból is jelentős fejlődést eredményezett. Kulturális hatását látjuk a brāhmī új stílusának kialakulásában, amelyet az i. e. I. század közepét követő évtizedre tehetünk. Gazdasági szempontból rendkívül jelentős következményekkel járt Észak-India saka meghódítása. Míg korábban, az i. e. I. század első évtizedeiben — mint a Korai Han-dinasztia évkönyvei Ki-pin történetében szemléletesen ábrázolják — komoly zavarok voltak a Kína és Belső-Ázsia közötti kapcsolatok fenntartásában, addig most a saka uralom megszilárdulása az

⁹¹ Maspero: id. m. 27.

⁹² Rājūvulára ld. H. Lüders: *Philologica Indica*. Göttingen 1940.

253; *Chattoadhyaya*: id. m. 27 skk. j

⁹³ Ld. J. Harmatta: *Acta Orient. Hung.* s. a.

i. e. I. század közepétől kezdve lehetővé tette legalább is Mathurától kiindulva a zavartalan kereskedelmi forgalmat a «selyem-út» irányában. Ezt az új helyzetet tükrözi a Tun-huang-i *limes*-en talált brāhmī feliratos selyemcsík.

A Kína és India közötti selyemkereskedelem nagy fellendülésének az i. e. I. század közepétől kezdve azonban sokkal távolabbra nyúló kihatásai is voltak. Mint Fr. Altheim meggyőzően bizonyította, a kínai selyemnek az ismerete csak Augustus korában jut el Rómába.⁹⁴ Ennek a folyamatnak egyik tényezője természetesen Róma keleti kereskedelmének fejlődése volt. Azonban aligha lehet kétséges, hogy a kínai selyem Rómába való eljutásának alapvető feltétele az volt, hogy a kínai selyemáru a «selyem-út»-on Belső-Ázsiába ill. Észak-Indiába nagy mennyiségekben zavartalanul eljuthasson. Ezt az i. e. I. század közepén Mathurāig kiterjedő saka uralom tette lehetővé, s így a tárgyalt brāhmī feliratnak a megjelenése i. e. 40 körül a Tun-huang-i *limes*-en és a kínai selyemnek a megismerése az Augustus-kori Rómában ugyanannak a messzi távlatú történeti összefüggésnek a keretébe tartozik.

⁹⁴ Fr. Altheim: *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter*. I. Halle (Saale) 1947. 64.